

TANULMÁNYOK

A

RÓMAIAK DACIAI ARANYBÁNYÁSZATÁRÓL.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS, EGY TÉRKÉPPEL.

TÉGLÁS GÁBOR

LEVÉLZŐ TAGTÓL.

*(Olvastatott a M. T. Akadémia II. osztályának 1889. évi márczius
11-én tartott ülésén.)*

BUDAPEST, 1889.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

Tanulmányok a rómaiak daeciai aranybányászatáról.

Midőn a Tekintetes Akadémia felolvasó asztalánál először van szerencsém megjelenni, elengedhetetlen kötelességemnek ismerem a levelező taggá történt megválasztatásomban igénytelen munkásságom iránt tanusított figyelemért szívem legmélyebb hálaérzelmeit bejelentve, egyúttal ünnepélyes ígéretet tenni arra nézve is: hogy e megtiszteltetés követelményeinek lehetőleg megfelelni, életem és tudományos tevékenységem legfőbb céljául tűzöm ki, s főleg Dacia hajdankori bányászatának, praehistoricus telepeinek és barlangképződvényeinek tovább-nyomozásával némileg rászolgálni igyekszem arra a kitüntetésre, melyet a rövid múltban kellőképen kiérdemelni se elég időm, se megfelelő alkalmam nem lehetett.

Minthogy pedig e díszes testületbe választatásom jogcímeül, jóakaróim ajánlatának valódi alapjául első sorban a rómaiak különféle bányavállalatai s nevezetesen aranybányászatának felderítése körül — megvallom, több jóakarattal, mint eredménynyel — folytatott bűvárlataim szolgálhattak: engedje meg a Tekintetes akadémiai szakosztály: hogy addig is, míglen az egyes bányaművek csoportos és részszerinti fölvetelével elkészülhetnék, s a só-, vas- és kőbányászat kiterjedését a megfelelő technikai adatokkal, helyrajzi részletekkel s bár nagy ritkán, de itt-ott mégis mutatkozó s épen ritkaságuknál fogva kétszeresen becses és fontos archaeologiai emlékekkel feldolgozhatnám; ez ünnepélyes órában az erdélyi Érczhegységben folytatott nagyszerű aranybányászatra vonatkozó tíz évi tanulmányom és helyszíni kutatásim eredményéből legyen szabad az aranybányászat katonai őrvonalát, a

teljes hitelű római bányák rövid térvázlatát s a hanyatlás okait és idejét bejelentenem.

* * *

Mielőtt azonban tulajdonképi tárgyamra térnék, szükségesnek látom a nemes fémbányászat az időbeli pénzügyi és állampolitikai jelentőségét, mint Dacia meghódításának egyik indító okát, a foglalás rövid történeti vázlatával szintén föl-
említeni.

BEVEZETÉS.

Minél tovább foglalkozom Dacia római bányászatának tanulmányozásával: annál régibb eredetűnek kezdem ismerni az odaváló aranybányászatot. Aranyvidékünk bányáipara úgyszólván kifürkészhetetlen és időkre vezet vissza, s egyfelől az erdélyi felföld környékén mutatkozó barbárkori arany ékszerek legfőbbiképen a minőségileg is erdélyi származású karikapénzek, másfelől az Érczhegység erdőborította magaslatain, olykor alig megközelíthető hegytetőkön mutatkozó terjedelmes kylvájatok, valamint az Aranyos mentétől a Maros és oldalvölgyeiben, úgyszintén a déli Kárpátok ágazatai közé ékelődő Zsil-vidékig kinyomozható *aranymosások* a mesés hajdankor aranykutatóinak megannyi félreismerhetetlen emlékeit képezik. Mindezek irott emlékek nélkül is kellőképen tájékoztatják a figyelmes szemlélőt a római foglalás előtti idők és népek bányászati tevékenységéről, s világosan értésünkre adják: hogy Trajan legiói itt már évezredes bányászat örökébe jutottak, s összes tennivalójok a nagy idők óta zsákmányolt telérek és aranymosások lehető teljes értékesítésében állott. Hisz a daciai hadjárat drámai jeleneteit megörökítő Trajan oszlopán Decebal kincseinek bemutatását szintén fölvételre méltatá az imperator, s a Froehner-féle kiadás 169. és 170. lapjain szemlélhetjük: miként szállítja Trajan elé az arany, ezüst tálak, kancsók s egyéb drágaságok egész tárházát a lovasság, miután Bikilis árulása kijelölé a pontot, hol a kétségbeesett király és nép legföltettebb kincseiket a Sargetia (Strigy) hullámai alá rejték.

De a rómaiak egész telepítési rendszere, a megszállt terület kiválasztása is a mellett bizonyít, hogy a dunai határvonal biztosítása mellett Dacia természeti kincseinek gazdagsága a hódítási törekvések érvényesítésében nem utolsó rugó gyanánt szerepelt.¹⁾ Hisz a köztársasági időszak végén a jövedelmező fém- és drágakőbányák megszerzése Róma nagyhatalmi politikájának annyira célpontját képezé, hogy az aranyat, ezüstöt még Brittaniában is — hol pedig arany nem mutatkozott — a győzelem díjául nyilvánítja.²⁾ S jóllehet a bányatermékek kincstári természete törvényben fenntartva nem vala: már a köztársaság senatusa végzésileg beszünteté Italia területén a magánosok szabad kutatását.³⁾

Cato s ügypártja Tiberius Gracchus, Hispania ásványkincseit a magán bányászat⁴⁾ beszüntetésével, utóbb állami bérletekkel⁵⁾ értékesítik, s ha egyesek ereje nem bírta a követelt nagy árt: társaságoknak (societas) osztották ki azokat. Ily módon jutott Baetica (Sisapo) keresett zinoberre a császárság idejében egy társulat kezére, mely évente 2000 fontig vihette csak termelését, s azért a nagy keresletet Rómában mesterséges gyártással igyekezett kielégíteni.⁶⁾ A hispaniai ezüstabányákat Új-Carthagó körül 40,000 rabszolga aknáztá s 25,000 drachma értéket képviselt a napi termelés.⁷⁾ Hasonló kapzsisággal fejték Asturia, Gallaecia, Lusitania aranyát, évente 20,000 fontnyi arannyal gazdagítva onnan a köztársasági kincstárt. A birodalom határainak tágultával nagy arányban emelkedő állami kiadások a Padus (Po) aranypora

¹⁾ Király Pál: Marcus Ulpius Traianus dáki háborúi. Századok 1888. évf. X. füz. 909. lap.

²⁾ Tacitus Agricola. c. 12. fert. Britannia aurum et argentum et alia metalla pretium victoriae.

³⁾ Plinius Hist. naturalis III. 24. és XXXVII. 77. Vösd össze Hirschfeld: Untersuchungen auf dem Gebiete der römischen Verwaltungsgeschichte. Berlin, 1876. 72.

⁴⁾ Diodor V. 35.

⁵⁾ Diodor V. 36.

⁶⁾ Plinius Historia natur. XXXIII. 118. Adulteratur (scilicet minium) multis modis unde praeda societati. Vösd össze Vitruvius VII. 9., 4. A római gyárak Diana, Flora és Quirinus templomai közt működtek.

⁷⁾ Polybios XXXIV. 3. Strabo III. 2., 10.

mellett, az Alpok szegény aranyereit se hagyák értékesítenül s a Dora Baltea mentén, valamint Vorcellánál szintén megkísérelték szerencsésjüket; sőt Strabo Campaniában és Bruttiumban is régi bányaromokra akadt.¹⁾

A köztársasági végső évek hatalmi terjeszkedései még sürgösebbé tevék a jövedelmező ásványkincsek szaporítását, bár a földközi tenger zónájába eső összes arany-, ezüstabányák Macedonia, Kis-Ázsia, Egyiptom Rómának adóztak ekkor, s Mecaenas²⁾ Augustus császár direct és indirect adói után legbiztosabb jövedelemforrásként a bányamívelést képes megnevezni.³⁾ Sőt a császárság mindenféle erőszakos jogzímeket felhasznált az értékesebb bányák lefoglalására s a korábbi kormányok alatt is koronajószágként, vagy községi vagyon gyanánt szolgált bányáknál a ius metallorum elkobzásával gyarapítá a kincstárt (patrimonium fisci); míg az elitéltektől elkobzott bányák és javak (bona damnatorum), mint Tiberius tévé, S. Mariussal⁴⁾ Hispaniában a császár magánvagyonává (patrimonium Caesaris, patrimonium privatum) alakultak. Csak kivételesen s ott, hol a munkáshiány vagy a bérleti viszonyok kedvezőtlen volta miatt más megoldási módhoz nem folyamodtak, mint például az elnéptelensített Dáciában, túrték meg a magán bányászatot. Ellenben, a hol csak legkisebb alkalom az államértékesítés mellett szólt, vagy a márványtömbök szállítása Róma nagyszerű építkezéseit elősegíthető: ott az állami omnipotentia a legridegebb önzéssel érvényesíté magát.⁵⁾

¹⁾ Szabó VI. 255. Vesd össze Plinius Hist. natur. XXXIV. 29.

²⁾ Dio Cassius LII. 28.

³⁾ Sueton. Tiber. 49. Praeterea Galliarum et Hispaniarum Syriaeque et Graeciae princeps confiscatos . . . plurimos etiam civitatibus et privatis ademta.

⁴⁾ Tacitus VI. 19. Aerarias auroriasque eius (scilicet S. Marii) quamquam publicarentur sibimet Tiberius seposuit.

⁵⁾ Magánbányászat adatait találjuk Luigi Bruzza beható monographiájában az 1869/70-ben Róma előtt Ostiumnál talált márványkockák bélyegtáráról. Iscrizioni dei marmi grezzi az Annali dell' Instituto archaeologico Roma 1870. 118. Pyrenaeusok lábánál St. Beatról talált emlékkő két férfit örökít meg: qui primi hinc columnas vicenarias c[on]jelerunt et exportaverunt (Bulletin d' Institut 1862. 143. lap). Athene mellett a híres penteliconi márványbányák Bruzza adatai szerint Hero-

A legionariumokat se menték fel a bányamivelés nehéz fáradalmi alól s Claudius császár akkora kiméletlenséget tanúsított a szegény katonák e nemű foglalkoztatásában s új érzetelerek hajhászásában: hogy embertelen rendelkezései miatt a provinciákban szerte-széjjel panaszra fakadtak.¹⁾

Az arany és ezüst monopolizálására egyébként a pénzverés is rákényszeríté a császári kormányt, miután a rézpénzverés jogát Aurelianusig a senatus gyakorlá (jóllehet e közben Nero ezt is magához ragadta volt); de az arany- és ezüstpénz veretése²⁾ a provinciáknak a senatus és császár közt Kr. e. 27-ben (727) végbement megosztásától kezdve a birodalom összes kiadásaival együtt a fiscusra és nem a senatusi »aerariumra« tartozott. Csakhogy a fiscus épen a rá hárult s a birodalom hódításaival hihetetlen mérvekben fokozódott terhek nyomása alatt akkor, midőn a hadi szerek, posztóipar, jeruzsálemi balsam gyártását és elárusítását is³⁾ magának vala kénytelen rezerválni, a senatusnak osztott provinciák nemes fémtermelését se nélkülözheté sokáig. Apránkint azokat is rendelkezése alá vonta, úgy hogy Vespasianustól fogva az ager publicus populi romani emlegetése megszűnik s a II. századtól kizárólag a császári kincstárnak jövedelmeznek az összes állami ingatlanok (fundi fiscales, bona fiscalia).⁴⁾

De a katonai terhek mind nyomasztóbbá vált súlya a pénzügyek javulását folyvást késlelteté s az államférfiakat új jövedelemforrások keresésére kényszeríté. Dacia ásványgazdagsága tehát az Alpok vonaláig előrehatolt birodalom figyelmét nem sokáig kerülheté el, s miután az Al-Duna környékére átplántált római gyarmatok a dákok és geták támadásait amúgy is erősen sinlették: már *Julius Caesar* rá akarta tenni

des Atticus, egy más görög márványfejtés pedig Polemo sophista tulajdonában állottak. (Bruzza 120. és 164. lap.) Hispaniai magán aranybányászatra C. I. L. II 3280-a egy ólemdarabban T. IVENTI és M(etall) L.V. . . . Britannia magánbányászatáról az alább bemutatandó bélyegsorozat.

¹⁾ Tacitus XI. 20.

²⁾ Mommsen: Geschichte des römischen Münzwesens 747. lap.

³⁾ Galenus XIV. 7. lap. Plinius Historia naturalis XII° III. 113. és 123.

⁴⁾ Marquardt: Römische Staatsverwaltung II. köt. 248.

kezét a dákok földjére. Itália kikötőiben menet készen állott tíz legió 10,000 lovas, midőn Brutus tördöfése a nagyszabású tervek fonalát egész váratlanul ketté metszette.

Egy hosszú küzdelemteljes századba kerül, míg Traján elszánt katonái a római sást Daciában diadalra juttatják.¹⁾ A véres történeti dráma végjelenetei azonban Kr. u. 86. veszik kezdetüket, mikor az addig szétszórt dák törzsek *Decebal* vaskeze alatt egygyé forrva Moesia ostorává nővik ki magukat. Oly váratlanul csap le az új király Moesiába, hogy *Oppius Sabinus* helytartó jóformán útját se állhatja és seregestül a csatatéren marad. Hasztalan veszi elé a római diplomácia kipróbált fegyverét: a barbár törzsek egymásra uszítását. *Decebal* cselszövényei megelőzik a római agenseket s mivel a teljesen kimerült birodalmi pénztár nem bírta meg a friss haderők szervezését: kénytelenek Dalmatia, Pannonia, Moesia nélkülözhető helyőrségét mozgósítani *L. Funisulanus Vettonius* vezetése alatt nagy hamarosan a félelmes dák király ellen. A helyzet komoly voltának tanujelül *Domitian* császár is szükségesnek látta a felvonulásnál Moesiában megjelenni.²⁾ Csakhogy ez a nagy erőfeszítés se nyújtott kedvező kilátásokat. *Cornelius Fuscus* Dacia hegyszorosai közt az előcsapatokkal együtt kelepczébe kerülve, felkoncizoltatik.³⁾ Utóda *Julianus* több elővigyázattal intézi támadását, s a bizonytalan fekvésű, de *Karán-Sebesnél* keresendő *Tápénál* megbosszulja *Cornelius Fuscus* halálát. Már a fővárost készül ostromolni, midőn a *markomann*, *quad*, *sueb* és hihetőleg a hűtlen szövetséges *jazygok* lázadásának híre⁴⁾ visszatérésre indítja. Azalatt azonban a *LEGXXI RAP(ax)* a Pannóniába beözönlő barbarok csapása alatt megsemmisült. Most a két-

¹⁾ Mommsen: *Römische Geschichte* V. köt. 200. lapján az események bizonytalan korát jegyzetileg említi. *Eusebius* az első nagyobb összeütközést 85 és 86-ra, az ellenségeskedés kitörését meg épenséggel 83-ra helyezi. Nálunk Trajan hadjáratával legtüzetesebben Király Pál dévai reálisk. tanár foglalkozott. Századok 1888. nov.-decz. füzetében.

²⁾ *Dio Cassio* szerint csak mulatott.

³⁾ *Hirschfeld*: *Untersuchungen zur römischen Verwaltungsgeschichte* I. 223. *L. Fuscus* halálát 88-ra teszi. Síremléke *Martialnál* VI. 76.

⁴⁾ A háború hivatalos neve: *Bellum subicicum et sarmaticum* C. I. L. III. 291.

felől szorongatott *Domitian* tanácsosabbnak látta *Decebal* elől vonulni vissza s oly lealázó feltételekkel vásárolni meg a békét, melyet a vérszemre kapott dákok bátran adófizetésre magyarázhattak.¹⁾

De *Decebal* actiója ezzel véget még sem ért, s mialatt a rómaiak kifárasztására Pannoniában a lázadás tüzet élesztgeté, országát egész arsenallá sietett alakítani. Amúgy is természetes fellegvárként alakult országának a Duna felé nyíló átjáróit várakkal rakta meg. Hadseregét római mintára szervezése s gondja volt rá, hogy a *Sudet-hercyniai* hegységtől a *Fekete tengerig* kiterjessze szövetségeseinek táborát.

Ily válságos időkben könnyen megérthető lelkesedéssel üdvözlé *Róma* Kr. u. 97-ben *Nerva* elhatározását, kinek valóban gondviselés sugalta adoptatiójával, *Traján* a germán haderők kitünő vezére jutott a császári trónra. *Trajan* figyelmét mindjárt a sokképen fenyegetett Duna vonalára irányította. 99-ről 100-ra átmenőleg a helyi viszonyokkal tájékozódva, hadi készülődéseit teljes erővel munkába veszi, úgy hogy 101. tavaszán a harczi riadó *Decebal* ellen megharsan s a *Julianus* diadala által 12 év előtt fölszentelt *tapei* mezőkön a dákok kemény vereséget szenvednek. 102. tavaszán *Sarmizegetusa* kapui megnyílnak a római helyőrség előtt, s *Decebal* súlyos föltételek alatt megnyeri a könyörgött békét. Ámde *Decebal* nyugtalan szelleme a lealázó helyzettel nem bír kibékülni s végső erőfeszítéssel próbálja visszahódítani a szerencse isten-asszonyát. Égbenyuló sziklaszálak s járhatatlan szirtrepedések, rengeteg erdők rejtekeiben hirtelen új erődöket rögtönöz, a hol szép szerével nem boldogul, mint a *jazygoknál*, erőszakosan próbálja kicsikarni a szövetséget.

A lázas fegyverkezés céljai felől *Trajan* se maradhatott kétségben s megelőzve *Decebal* támadását: 105. tavaszán legiói élén másodszer lépi át a Dunát, hogy a hitszegő dákokkal végleg leszámoljon. Kérlelhetetlen szigorral hatol előre, *Decebal* egyik várlakából a másikba üldözi, s miglen az mindenfelől bekerítve kardjába ereszkedik, főbb emberei a megalázódás helyett készebbek méregpoharat üríteni. Még a dák

¹⁾ Király Pál: *Marcus Ulpianus Trajanus dák háborúja*. 1888. Századok nov.-decemberi füzet.

nép se hajlik meg a győző előtt, s a kik e hosszú harcokban nem veszték el, tömegesen kivándorolnak.

Ha a diadalünnep nagyságából az esemény jelentőségére következtetést vonhatunk: Dacia leigázását ama kor legfontosabb vívmányául tekinthetjük. 123 napig tartó játékokkal mulattaták a birodalom minden részéből Rómába sereglett vendégeket. 10,000 gladiator vett részt a circusi mutatványokon s 11,000 állat fordult meg a viadalon. A távol Indiáig minden nép és ország küldöttségekkel, szerenese kívánatokkal halmozá el Trajant; számos emlékérmén kívül az Aluta torkolatához épített Nicapolis fejezte ki a hódítás nagyszerűségét, sőt Trajan maga emlékiratba foglalá átélte viszontagságait s győzelmes csatáit a maig álló Trajan oszloppal megörökté.¹⁾

Dacia tehát 106-ban Trajan lábánál fekiútt, a rómaiak által rég sovárgott aranyhegyek birtokukba jutottak s az al-dunai határt rettegtető dákok meg valának semmisítve. De Trajan és tanácsadói tisztában valának azzal is, hogy az új szerzemény megtartása erős védelmi intézkedéseket igényel s a határon túlköltözö dák maradványok szivéből a hosszú érzetét örökre kiölni nem lehet. Mi vala természetesebb ennél fogva, mint hogy a provincia legföltettebb területét: az Érczhegységet siettek mindenekelőtt katonailag biztosítani s abba az irányba állíták fel legerősebb őrszemeiket, honnan a veszelem legfenyegetőbbnek ígérkezett.

Érczhegységuinket már a természet nehezen hozzáférhetővé tevő. Az erdélyi felföld nyugati szegélyzeteként a Maros tág teréről felszögellő meredek sziklaszálak, mint a Székelykő Torockzónál, alább N.-Enyednél a *Pilistető*, majd Tövis, Gyulafehérvár mögött a *Csáklyakő*, s a hajdankori aranybányászat reminiscenciáiból szövődő Argyrus-mondával fölszentelt *Kecskekő* megannyi óriás szoborműként tekintenek a völgyi utasra alá. E festői mészszirtek bástyasorozata Tordától kezdve Zámig a szó szoros értelmében körül fogja az Érczhegységet.

¹⁾ A dák háborúk chronológiájának tisztázásához Mommsen az ifjabb Plinius életiratóban, Hermes 1868. évf. 48—49. lap. Piesans Beiträge zu einer kritischen Geschichte Trajans: 105 l. 1. megjegyzés — járultak.

úgy, hogy a nagy közökben megnyiló szirthasadékok némelyike csupán egy-egy hegyi patak csatornájául szolgálhat s a közlekedés számára az Aranyos, Ompoly, Algyógy vize s a Maros-Németivel szemben végződő *Kajánpatak* keskeny völgyei használhatók napjainkban is. Azonban úgy éjszának a Kis-Szamos és Sebes-Körös forrásvidékeinél, mint a leirt mészfalon keresztül keletre, délre ősidőktől használt nyergek és horpadások állnak a hegyi lakosság rendelkezésére, sőt nyugatnak a Bihar gerinczén keresztül gyalog és lóháton szintén eligazodik a helyismerő. Trajan telepítési eljárásának egész menetéből szembe tűnik, mennyire számolni tudtak ő és megbízottai az itt körvonalozott felföld természeti sajátágaival, s hogy úgy ő, mint politikájának követői Dacia földadáig folyvást az Érczhegység védelmi igényeihez szabták a tartomány egész hadrendszerét, s midőn az éjszokról megindult népmozgalmak hullámesapásai mind érezhetőbbek lettek: Septimius Severus egy egész legióval, a legió V. Maedonica-val közvetlenül a bányavidéktől Tordáról kiindulva egyfelől éjszának, másfelől a XIII. legióval a Maros mellől keletnek olyan hadi rendet alakít, hogy annak védelme alatt a bányászat és Dacia még évtizedekig megmaradhatott Róma kötelekében.

E felfogásnak pregnans kifejezését látjuk abban is, hogy mindjárt az occupatio befejeztével Gyulafehérvárra helyezik Dacia katonai központját, miután az Érczhegység centrumából eredő Ompoly mentét a keletről származó veszélyek ellenében innen fedezheték legkönnyebben s a völgyalakulások a fővezénylet dispositióit úgy éjszának a Kis-Szamos felé, mint délre az Alföldnek nyiló Maros terén e pontról felettébb megkönnyíték. Mert daczára annak, hogy földrajzilag Marosvásárhelyhez esik az erdélyi felföld súlypontja, mégis, mint alább lesz szerencsém részletesen kifejteni: a Trajan-féle idők összes katonai és politikai circulatiója az Érczhegységtől nyerte kiindulását. Nem egyéni speculáció és elméleti okoskodás mondatja ki tehát velem, hogy Dacia valódi állami és közgazdasági magvát az aranyvidékben jelölhetjük meg. Nem is a térképről s a katonai pontok távolsági adataiból vezettem le ezt a tételt, hanem a helyszínén évek óta folytatott

szemlélődés, a bányatelepek és katonai állomások több irányú összehasonlítása érlette meggyőződéssé bennem az itt mondottakat. Épen azért, mielőtt a daciai aranybányászat topographiájába kezdenék, s a hegyeink közt kifejtett bányásztelepek közéletét vázolni megkísérteném: mulhatatlan kötelességem rámutatni az Érczhegység katonai örvonalára s azon stratégiai pontok láncolatára, melyekkel Dacia római gyarmatai a harbarság zömébe ékelődve másfél századon keresztül hegyeink érczét, folyóink aranyát Róma valódi kincstárává avaták.

Ezek előrebocsátása után megjegyezve, hogy Dacia egyéb ásványtermékeire jelen tanulmányomban kiterjeszkedni nem fogok, sőt az aranybányászat technikai részét, igazgatását, és socialis viszonyait, az aranymosásokkal együtt, későbbi időkre vagyok kénytelen halasztani: lássuk

1. Dacia védrendszerének viszonyát az aranybányászat tulajdonképeni színhelyéhez, vagyis az u. n. Érczhegységhez;
2. a daciai aranybányászat helyrajzi vázlatát és
3. végre a római aranybányászat hanyatlásának és megszűnésének idejét.

I. Dacia védrendszerének viszonya az aranybányászat színhelyéhez, vagyis az erdélyi Érczhegységhez.

Az erdélyi felföldet a közepén végighömpölygő Maros két egymástól meglehetősen különböző complexumra osztja. A nyugati hegycsoportba vajúdó völgyek által előidézett apróbb tagozatok közül leghatározottabb egyediséget az Érczhegység nyert, melyet délről és keletről közvetlenül a Maros völgye határol; de a melyhez orographiaailag s főleg hadászati szempontból a Kis-Szamos és Sebes-Körös forrásvidéke is hozzászámítható. A római foglalás legfőképpen obiectuma tehát abba az ivbe esik, melyet az államvasutak vonala Zám, Déva, Tövis, Kocsárd, Kolozsvár, Csucsá állomások irányában befut. E jól elzárt, nehezen megközelíthető, s hirtelen megszakadó mészsirtjeivel helyenkint járhatatlan hegycsoport ósidőktől fogva nevezetes szerepet játszott Dacia történetében s a néplázadások véres jelenetei által vált legújabb történelmünkben ismeretessé.

A római foglalás előtt a szóban forgó hegytömeg stratégiai fontossága szintén ismeretes vala s Trajan és törzskara tisztában valának azzal, hogy az érczhegység aranyereit s aranymosásait a Déva-Csucsá közé eső ív katonai megszállása s az oda gravitáló előhegység mellékvölgyeinek rövidékké alakítása nélkül tartósan magokénak nem mondhatják. Az ajtoni mértföldmutató feliratából tudjuk, hogy az occupatio után alig 3 év múlva 109/110., tehát a fővárost majdnem megelőzőleg (D. Terentius Scaurianus a leg. V. Macadonicával 110-ben fejezi be 1443. sz. felirat szerint colonia Dacicat) a hegységünket körülfogó hadi út egészen a Kis-Szamos völgyéig állomásaival együtt készen is állott, s ez a gyors eljárás szinte magával hozza, hogy a Torma Károly által a Limes dacicus cz. művében Napocától Mojgradig, vagyis éjszaki Dacia véghegyéig kimutatott táborhelyek a Sebes-Körös kifolyását elzáró Sebesváraijával (Resculum) szintén nem vártak sokáig magokra, miután Dacia későbbi viszonytagai a meg-megújult dák háborúk keletkezésével rendszeren a Szamos vonalát s az éjszakkéleti Kárpátok alá szorult dákok és határos területét jelölék meg a veszedelem valódi származási helyéül.¹⁾ Azért éjszak felé mindjárt a tartomány berendezése idején fokozott figyelmet fordítottak; ellenben keleten alig lehetett egyelőre oly imminens a támadás veszélye s azért errefelé a voltaképi Dacia a Hargita gerinczével bezárult s még az Oltnak a fogarasi alföldre hajlásában Héviznél is csupán Hadrian alatt vetette meg lábát a XIII. legió s éjszakon a Nagy-Szamos völgyében az alsó-ilosvai táborot Torma Károly szerint épenséggel egy század múlva építik Septimius Severus korában.

A katonai intézkedések főereje tehát a Maros terére esett s éjszakknak az Egyesült-Szamos kitöréséig terjedt. Ez az intézkedés, valamint az Érczhegységbe nyíló völgyek gondos elzárása majdnem kézzel foghatólag magyarázza, hogy a helyőrséggel első sorban az Érczhegységet óhajtották fedezni s annak szolgálatában állott Dacia összes védrendszere.

Azért, mielőtt az aranybányászat színterét bár vázlato-

¹⁾ C. I. L. III. 1627. Ajtonnál talált mértföldmutató Potiaissától Napocáig 10 ezer lépést számítva.

san bemutatnám: lássuk néhány nagy vonásban a Maros kimosási völgyétől, vagyis Veczelnél állott Miciától¹⁾ fölfelé haladólag; mennyiben igazolható a stratégiai alapvonal viszonya első sorban az aranybányászathoz, miután a szintén szóba hozható sóbányászatra most nem szándékozom kiterjeszkedni. Miciában az ala I. Bosporanorum,²⁾ ala I. Hispanorum Campagorum³⁾ vettek részt a helyőrségben. Egy ideig a legió III. Flavia felix⁴⁾ egyik centuriója is megfordult itt. Állandó őrségét a legio XIII. gem.⁵⁾ és Hadriantól a Coh. II. Fl. Commagenorum⁶⁾ szolgáltatták, melyekre bélyeges tégláink és felirataink jelentékeny száma vonatkozik. A Coh. II. Fl. Commagenorum⁷⁾ régi romladozó fürdője (C. I. L. III. 1374. Pertinax Aug. Cos. balneas Coh. II. Fl. Commag. vetustate dilapsas restituit) Septimius Severus alatt 193-ban kerül javítás alá s Philippus Arabsnak is innen hódol 245-ben. Septimius Severus idejéből ugyaninnen a Cohors I. Vindelicorum és Cohors I. Alpinorum is említésbe jönnek. Torma Károly az

¹⁾ Micium nevét Torma Károly deríté ki először Archaeol. Értesítő 1880. 109. Archaeol. epigr. Mittheilungen. VI. 114. lapján u. ö mutatja be micensis jelzőből Micia nevét Studniczka találta meg a m.-németi ref. templomban Arch. epigr. Mitt. VII., VIII. 47. l. 13.

²⁾ C. I. L. III. 1344.

³⁾ C. I. L. III. 1342., 1377., 1378., 1380.

⁴⁾ C. I. L. III. 1353. I · O · M · | HELIOPOLITAN | Q · LICINVS · MA · CRINVS · Y | LEG III F · F | V · S · L · M ·

⁵⁾ C. I. L. III. 1354. I · O · M · HELO | POLITANO | L · LICINVS | MESSAL · NUS | Y · LEC XIII · G · Több veteránját sorolja fel a Corpus. Számos bélyeges téglájával találkozunk, melyekről az altisztek szép lajstromát állíthatnók össze C. I. L. III. 1629. a leg. XIII. gen. bélyegei I. k. 2., 3., 4., 7., 8., 10., 16., 24. a. c. 26—27. Torma K. Archaeol. epigr. Mittheil. aus Oesterreich III. köt. és VI. köt. II. füz. 140. lap. 11., 12. Saját gyűjtésem Adalékok Dacia felirattanához Erdélyi Múzeum-egylet bölcsélet-, nyelv- és történettudományi kiadványai V. köt. 1888. 43/95., 45/97., 46/98., 50/102., 52/104. és Archaeol. epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn XI. Jahrg. Heft 2. 239. lapján, 12., 13. sz. alatt.

⁶⁾ C. I. L. III. köt. 1343., 1347., 1355., 1371—1374. Torma Károly Archaeol. epigr. Mittheil. aus Oesterreich III. Bd. Heft 2. 108. lap 59., 60. sz. pedig 61. Praefectus C. Pompicius Cassianus. 62. sz. Julius Arcennius praef. 69. Vitalis centurio Chertes II. Flaviae Commagenorum és téglabélyege is ott 25. sz. — Saját gyűjtésem Erdélyi Múzeum-egylet stb. Adalékok Dacia felirattanáinak 30. lap 51/103.

Alae Cim. és [miles] n[umeri] M[au]r[orum] m. létezésére is bizonyítékokat nyújtott 1880—82. körútjában Archaeol. epigr. Mitth. Bd. VI. Heft II. 115. lap. 60. és 61. sz. feliratokban. Utolsó vonatkozását egy mértföldmutató tartotta fenn a provincia hanyatlási korából 251—3. Gallus korából adva meg az Apulumtól Miciaig tartó XLV. m. p. distantíát.⁴⁾ E ponton át cserélődött ki a Tisza-Duna köz barberjaival űzött kereskedelmi forgalom s melynek itt vámstatiója volt.⁵⁾

E kereskedelmi tevékenység tényezőiül tekinthetjük Torma Károly által kimutatott s még Germizarából ismeretes galaták collegiumait, arra utal az általam talált Mercur szentély emléke.⁸⁾ Micia védelmi köre a Maros mentén egész az arad-hegyaljai limes vonalig s a Fehér-Kőrös mellékén a Torma Károly által kinyomozott limes vonalig tarthatá fenn összekötéseit, miután a Fehér-Kőrös mellett katonai táborhelyet nem ismerünk. A Fehér-Kőrös mellett Kőrösbánya és Ruda terjedelmes bányászata nemcsak innen nyerte őrzáratait; hanem a Kőrösbánya melléki bányáktól, a karácsi Maguráról, mint a rudai Muncsel tetőről és kishányai Magura hegyhátról Miciával, vagy a dévai várhegy körül állomásozott XIII. legióbeli vexillatióval is láttani kapcsolatban állott.⁴⁾ Hasonló összekötésekkel rendelkeztek a védvonal felső szakaszában is s annyira szem előtt tarták a bányavidék szoros körülzárolását, hogy a hadi utat a Strigy torkolatától kezdve nem a sokkal téresebb balparton, hanem az Érczhegységgel egyenes kapcsolatot biztosító, bár technikailag útépitésre alkalmatlanabb jobbparton vezették. Sarmizegetusáról, vagyis a Strigyvonatról a Strigynek a Marosba szakadásánál az aranyi hegy alatt, a Cserna mentéről és Miciából (Veczelről) irányított utaknak Dédács alatt történt összpontosítása után a jobbpartra helyezkedtek.⁶⁾

¹⁾ Carl Goos Die römische Lagerstadt Apulum 1808. segesvári gym. programm 1877/78. A mértföldmutató a kolozsvári múzeumban látható.

²⁾ C. I. L. III. 1351. Servus villicus stationis pontis Augusti.

³⁾ Torma K. Archaeol. epigr. Mittheil. VI. B. 114—5. lap 5 . . . m(agistri) c(ollegii) G(alatorum).

⁴⁾ Archaeol. epigr. Mittheilungen aus Oesterr.-Ungarn 1885. évf. Deo Mercuri q MRCVS NTONIVS SABNI NS · PRINCEP(S) V · S · R · M ·

⁵⁾ Kiadatlan felirat a dévai Bezsán hegyről a dévai múzeumban.

Ez útsomót és átszállót az Arany-Rápolyt közé eső kőbányával együtt az aranyi hegy acropolisa dominálta, s mint Torma Károly az Archaeologiai Értesítőben kimutatá a Pentinger tábla Petrisének romjai is a hegy alá esnek.¹⁾ A légión V. M. itt működését ugyancsak Torma Károly feliratilag is bebizonyította.²⁾ A hadi út Algyógnál még jobban az Érczhegység sphaerájába jutván, a Pentinger tábla Germizaraját³⁾ annak torkolatához helyezék. Alig 4 kilométerrel bennebb Bozesnél a tág völgy három felé (bakonyai, erdőfalvi, mádai völgyre) ágazik s mindhárom ág az Érczhegység gerincéig hatolván egyfelől a Fejér-Kőrös völgyet, másfelől Zalatnát, sőt Verespatakot is egészen keze ügyébe hozá az Al-Duna felől érkezőnek. A három völgy közül a középső (erdőfalvi) és éjszakkeletinek (bakonyai) juthatott a szóban forgó közlekedésben legnagyobb szerepe. A nyugati völgynek felső része a mai Balsától azonban szintén rendelkezik a jó közlekedés minden feltételével s háttérében a *Dealu Fericseli és Magyarok hegye* (Dealu Ungurilos) római bányászatához a legrövidebb összeköttetést nyújtotta. Balsa, Kis-Almás, Tekerő vagy Pojana érintésével napjainkban is ezt az utat használja Szászváros, Algyógy felől a hegyi nép s a két megnevezett hegy mellett éjszak-nyugatnak a Fejér-Kőröshöz, éjszakra pedig az Abrud vízhez lóval vagy gyalogszerrel ez a legrövidebb útirány.

A hármas völgyrendszer Erdőfalvánál oly közelségbe

¹⁾ Archaeologiai. Értesítő 1880. évf. 162—169. Adalékok Dacia föld- és helyrajzához. II. rész. Corpus I. L. III. köt. 225. lapján Mommsen is Aranyt gyanítja Petris vagy Petrae castrum helyül. Ugyancsak Torma Károly Archaeologische epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich III. Bd. II. Heft 107. lapja 57. sz. Neugebauer Dacien Kronstadt 1850. 104. lap.

²⁾ Archaeol. epigr. Mittheilungen aus Oesterreich Bd III. Heft II. Neue Inschriften aus Dacien 107. lap 58. sz. (Gernio I(oci) pr(o) salut(ae) imp(eratoris) domini nostri et) leg(ionis) V. M(acedoniae) (curante Sul(fo) Eu(. . .) I(oci) pr(inceipe) v. praefecto vagy másik olvasás szerint I(oci) Pir(ustorum).

³⁾ C. I. L. III. 225. lap XXIII. Germizara a Pentinger táblán, Germigera a ravennai névtelennél. Γερμίζα v. Γερμίζα Psol. 3, 8, 9. Petris Germizera VIII. m. p.

hajlik egymáshoz, hogy félóra alatt a két szélső völgy akár melyikét kikémlélhetjük. Mi természetesebb, mint hogy ezt a kitünő positiót a rómaiak se hagyták figyelmen kívül s egyik speculajokat a Váracska (Cetemja) nevű alig megközelíthető sziklára helyezék. Innen csak egy rövid hágó választ el a bakonya-csebi völgytől, sőt a Muncsel nevű mésztető laposán Nádasdiára s úgy a *Breaza* alatt Zalatnára alig 3 óra alatt leereszkedhetünk. A Dealu Fericseli és Magyar hegy felé szintén a Cetecuja alól kelle kiindulni, úgy hogy azt a hármas irány kulcsának nevezhetnők.

Lovas járóöröknek a zalatnai bányaváros fél napi, a két említett bányahegy valamivel több, és Verespatak egy napi útját képezheté. Az egész hármas völgyrendszer biztossági szolgálata Germizarara tartozott, hol a pedites singulares Britannici állomásozott, kikről Trajan (XXV. Budapest) és Antoninus Pius (Henze szerint) elbocsátó diplomái is megemlékeznek. Mellettök a XIII. legiónak is része vala⁴⁾ a thermái miatt nagy látogatottságnak örvendett castrum őrségében s mindkettőjük tégláit elég gyakran találjuk.

Germizertől a fő útvonalat a Maros jobb partján sikerült Apulumig kinyomoznom. A csuszamlós talaj ugyan legtöbb helyen megsemmisíté az úttestet, de épen Apulumnak hajlólág Poklos falu mellett (M. Portus előtt) egy részletet láthatunk belőle s az Algyógy, Bokaj, Akmár, Karna-Borberék Portusnak haladó járási út nagyjában rá van épülve. A Maros és Ompoly vizválasztója Apulumig folyvást keskenyülvén az összes harántvölgyeket csak egy hegynyereg vá-

⁴⁾ Aekner Müller: Die römischen Inschriften in Dacien. Wien 1865. a Concordia újság után az S. B. B. h. N. S. B. C. I. L. III. köt. 259. lap, 1633. 14. n(umerus) S(ingularium) B(ritannicorum). Torma Károly Archaeol. epigraphische Mittheilungen aus Oesterr. III. k. 2. füz. 116. lap 24. S(ingularium) P(editum) B(ritannicorum). A C(ohors) Br(ittannica) miliaria)ra vonatkozó felirat Torma K. Arch. epigr. Mitth. III. k. 2. f. 106. l. 54.

⁵⁾ C. I. L. III. h. XL. diploma honestae missionis Zsuppáról (Tibiscum). Mindkettő a budapesti n. múzeum tulajdona.

⁶⁾ Archaeol. epigr. Mitth. 1885. IX. évf. 1. füz. 245 l. 3. sz. LEG XIII G u. az Hunyadm. történelmi régészeti társulat II. évkönyvében. AVRCONO

lasztja el Zalatnától. A Peutinger tábla Blandianáját,¹⁾ melyet régészeink jobbadán a balparton és Alvincz tájékán kerestek, ez útszakaszon jelen tanulmányom érdekében tett szemleutazásom közben szerencsés valék végre biztosan kijelölhetni. Ugyanis a Marostól éjszaka felé bevájódott völgyek áttekintése után arra a tapasztalatra jutottam: hogy a Zalatnának vezető hegyi átjárók a *Vierwa marénál* keresztezik egymást. A vízválasztó eme központjából sugároznak szét az Alvincz, illetőleg Borbereknek és túlfelől Bokajnak, Akmárnak kinyúló völgyek. Mindezeket a legrövidebb völgyi átjáró Korna felől keresztezvé: itt kezdtem Blandiana fekvését keresni, mignem a helység nyugati végén emelkedő Czarigrad nevű szőlődombon sikerült is azt megtalálnom. Blandianától az Érezhegység centrumából kifutó Ompoly torkolatához hajlik a római út. Az aranyérczek épen az Ompoly forrásai körül (Korábia, Breaza hegyek), vagy onnan pár órányira Verespataknál halmozódtak s két nagyobb bányatelep közül Ampelum (Zalatna) az Ompoly tág völgyén 35 kilométerre, Alburnus maior (Verespatak) pedig az Érezhegység északi lejtőjén a római út irányában 70 kilométerre esik Gyulafehérvártól. A távolságok majdnem megfelelnek e két bányahelyre nézve az algyógyinak; csak hogy a rendkívül kedvező geographiai helyzet: az Erdély keleti részeiből érkező két Küküllő közel egyesülése, a Szamosvidék csekély távolsága a római megszállás alá vett Dacia hadászati központjává mégis Apulumot minősíték. Topographiai szempontból mérlegelve a völgyalakulásokat: az erdélyi felföld centrumát a jelenlegi kikerekítés szerint Maros-Vásárhely képezi, s a legújabb stratégiai tervek, hadgyakorlatok szintén e felfogást proclamálják. A Trajan-féle Dacia azonban az erdélyi felföld egészét nem foglalja magában s Marosvásárhelyen felül alig 50 kilométerre, illetőleg a Beszterczétől a Maroshoz szolgáló hegyvonallal s onnan le az Óltig folytatódó Hargita gerinczével véget ér. N.-Szebentől, vagy jobban mondva a vöröstoronyi szorosától keletre az első időkben alig voltak érdekelve a rómaiak s határvonaluk a két Küküllő fejtől az Oltra s

¹⁾ C. I. L. III. 225. lap. XXIII.

onnan a fogarasi lapályra szolgált át, mert Hévíztől Hadrian alatt forcirozzák a később csakugyan megszállott *berecski* kijárót.

E territoriális elhelyezkedés védelmi súlypontjává csakis Apulumot (Gy.-Fehérvár) választhaták s annak kedvező földrajzi helyzetét s az Érezhegységhez való viszonyát annyira méltányolni tudták: hogy midőn a helyőrség szaporítása s a hadállások kiterjesztése Septimius Severus alatt szükségesnek mutatkozott: a fővezényletet itt hagyva, éjszokról ismét az érezhegységet közvetetlen fedező Potaissára helyezik a második legió parancsnokságát.

A gyulafehérvári castrum alapját a legio I. adiutrix vetette meg, melynek idevaló tevékenységét 107—117 közt ismerjük.²⁾

E legiót a pacificatio befejeztével Trajan Felső-Pannónia védelmére Brigetiába (Ó-Szőny) rendelve, Dacia helyőrségi szolgálatát a Leg. XIII Gem. vette át, mely legió a bukaresti szt. Sabas múzeumban levő téglabélyeg LEG XIII GE I ADI³⁾ tanúsága szerint egyideig a leg. I. adiutrix társaságában volt ide beosztva s Hadrian alatt a keleti határ felé az ojtózi átjáró biztosítására az Ólt partján a hévizi táborhelyet építé.⁴⁾

A XIII. legio Kanabeja eleitől fogva szoros viszonyban állott bányatelepeinkkel. A *Kanabe* szereplését feliratilag épen egy Verespatakon 1855-ben a Katalin bányában több egyebekkel talált viasztábláról olvashatjuk Kr. u. 142. május

²⁾ C. I. L. III. 1004. Dominae et d(is) [vel deae] pro salut(e) imp. Lervae Traiani Caesaris Augusti Germanici Daci(e) L. Antonini Apollin(ari)s veter(ani)s leg(ionis) I ad(iutricis) p(iae) f(idelis) vagy C. I. L. III. 1008. Fortunae Augustae sacrum et genio *Canabensium* L. Silvis Maximus veter(eranus) leg(ionis) I ad(iutricis) p(iae) f(idelis) magistratus primus in Canabibus d(omi)no d(ax) et Silia Januaria et Silius Terminus.

³⁾ C. I. L. III. 1628. sz. Gerhard Archaeol. Anzeiger 1865. 96. lap.

⁴⁾ C. I. L. III. 954. [Impera(tori) Caes(ar)i divi Traiani Pa]trici(i) fil(i)o divi [Nervae nepoti Traiano Hadriano] Aug(usto) pontif(ici) m(ax)imo leg(ion) XIII g(emina) sub Tib(erio) Cl(audio) . . . g Antonin(ia)no ?] Neigebauer Dacien 276. Aekner Mittheilungen der Centralcommiss. 1856. 154. Seidl: Archiv f. oesterr. Geschichtsquellen 25 (1856.) 326. Müller Friedrich: Mitth. d. Centralc. 1859.

16., midőn Dasius Breneus Bellicus Alexandertől a XIII. legió Kanabéjában egy rabszolgát vásárol. ¹⁾ Hasonló ügyletben többször is igénybe vették bányászaink a XIII. legió katonavárosának vásárterét. Így a verespataki őrség egyik katonája Claudius Julianus miles legionis XIII geminae (centuria) Theodota nevű eretai rabszolganőt 160. október 4-én ismét a Kanabéban vásárolja meg Claudius Philetastól. ²⁾

Az első települők a leg. I. adiutrix ³⁾ és az ala II. Pannoniorum ⁴⁾ veteránjaiból kerültek ki; de lassankint annyira fejlődött az aranybányászattal kapcsolatos üzletemberek s más települők révén a polgári elem: hogy a polgári municipium is megalakul. ⁵⁾ Marcus Aurelius követve a Trajan által Xantennél (Vetera) ⁶⁾ és Hadrian által Pannoniában Carnuntum, ⁷⁾ Aquincum ⁸⁾ és Viminacium ⁹⁾ (Kostolacz) municipiummá tételében megadott példákat: a XIII. legió canabéját is municipiummá emeli, a nélkül, hogy azért a legiót onnan másfelé vezényeltette volna. Az új municipium *Aurelianum Apulum* neve 180-tól jó forgalomba, ¹⁰⁾ s ugyancsak

¹⁾ C. I. L. III. h. VII. Act(um) Kanab(is) leg(ionis) XIII. g(eminae) XIII Kal. Junias. XVII Kal. Junius. Rufino et quadrato eos. A viasz-tábla Balázsfalván látható.

²⁾ C. I. L. III. h. XXV. szintén Balázsfalván levő viasz-tábla. Keltje: Act(um) Kanab(is) leg(ionis) XIII. g(eminae) IIII nonas octobres Bradna et Varo eos.

³⁾ C. I. L. III. 1004. L. Antonius Apollinaris veteranus leg. I. ad. p. F. és 1008. sz. Silius Maximus veteranus leg(imis) I adiutricis p(iae) f(idelis) magistra(us) primus in Can(abis).

⁴⁾ C. I. L. III. k. 11,000. T. Fl(avius) Longinus vet(eranus) et dec(urione) a(lae) II. Pann(oniorum) dec(urio) col(oniae) Dac(icae) dec(urio) mun(icipii) Nap(ocae) dec(imo) Kanab(ensium) leg(imis) XIII g(eminae). 1214. sz. Treve(rus) dec(urio) (Kanabari(um) sírfelirata.

⁵⁾ C. I. L. III. k. a. XIX. 182. lapján előbeszéd Mommsentől.

⁶⁾ Tacitus Historia 4, 22. Subversa longae pacis opera hand procul castris in modum municipis exstructa ne hostibus usui forent.

⁷⁾ A leg. XIV. gemina.

⁸⁾ Leg. II. adiutrix.

⁹⁾ Leg. VII. Claudia állomáshelyei maradtak továbbra is.

¹⁰⁾ C. I. L. III. 986. Auribus Aesculapi et Hygiae et Apollini et Dianae Gaii Julii Dnus Parnax Irenicus frater augustales municipii Aurelii Apli pro salute sua potuerunt. Praesente secundum ex Comdiano consulibus.

M. Aurelius idejéből kezdenek a magistri működni; ¹⁾ de csak Septimius Severus adja meg a quattuor viri évenkénti választását. ²⁾ Úgy látszik azonban, hogy a polgári municipium mellett egy katonai colonia Apulum iuris italicit is szervezett Marcus Aurelius, mert *Ulpian Caracalla* idejében (211—217) ezt írja: In Dacia Zernensium colonia a divo Traiano deducta iuris Italicit est, Zarmizegetusa quoque eiusdem iuris est, item Napocensis colonia et Apulensis et Patavissensium vicus, qui a divo Severo ius coloniae impetravit. ³⁾ A colonia Aurelia Apulum elnevezés egészen *Marcus Aureliusra* vonatkozik ⁴⁾ s a kettő párhuzamos fejlődésére utal az a körülmény, hogy P. Aelius Rufinus egyidejűleg patronus collegii fabrum coloniae Apuli és decurio municipii néven áldoz Aesculap és Hygiának. ⁵⁾ A municipium 180-tól mutatható ki biztosan egy Várhelyen talált felírral. ⁶⁾ Az utolsó életnyilvánulást a carpok által okozott rombolás kiépülése örömevel 250-ben adja, midőn *colonia nova apulensiskép* hálálkodik Daciusnak restitutori Daciarum. ⁷⁾

Commodustól kezdve az egykori Kanabéból Dacia legvirágzóbb és legnépesebb városa nőtte ki magát, mely fényben, pompában a metropolist (Sarmizegetusa) is túlszárnyalta, úgy hogy időnkint a helytartók is ide teszik át székhelyöket. Így midjárt Hadrian alatt G. Aburnius Caedicianus legatus

¹⁾ C. I. L. III. 1192. Bono deo puero Posphoro T. Flavius Italicus primus quattuor vir municipii Aureli Apuli eum Italia Lucia conjuge et suis et voto.

²⁾ C. I. L. III. 1683. Jovi optimo maximo aeterno C. Julius Valentinus quattuor virus primus *annualis* municipii Septimii Apuli et patronus collegium fabrum municipii supra scripti ex voto potuit.

³⁾ Digesta 50, 15, 1, 8, 9.

⁴⁾ Ephemeris epigraphica volum. II. 405. Silvano domestico M. Lucilius Philoctemon duumvir coloniae Angeliae Apuli votum libens posuit.

⁵⁾ C. I. L. III. 975.

⁶⁾ C. I. L. III. 1433. Marti Augusto pro salute imperatoris Caesaris M. Antoni Gordiani pii felicit Augusti M. Antonius Valentinus eques Romanus decurio municipii Apuli sacerdos orae Augusti nostri coronatus Daciarum III. donum dedit.

⁷⁾ C. I. L. III. 1676.

Augusti itt hoz áldozatot Jupiternek.¹⁾ Antoninus Pius zavartalan uralma alatt öt legatus nevével találkozunk Apulumban. Így Marcus Statius Priscus a XIII. legió katonáival vízvezetőket épített.²⁾ L. Aemilius Carus legatus alatt találkozunk Dacia hármass felosztásával (Pr. Pr. III. Daciarum) Antoninus Pius-tól a procurator Augusti provinciae Apulensis is ott székel s két társával (a procurator provinciae porolissensis és procurator pr. malvensis) akkora tekintélyben áll, hogy a helytartókat személyváltás eseteiben ő helyettesíti. Ezt örökíti meg Ulpianusnak a Várhelyről származó s jelenleg a Csulay házban Nagysztron látható feliratos emléke 211/212-ből, Caracalla idejéből. (C. I. L. III. 1464.) Ulpio (a családi név kitérőt) procuratori Augusti provinciae Daciae Apulensis agenti vices praesidis item procuratori provinciae Parolissensis subprefecto annonae sacrae urbis etc. Ugyanesak helytartói minőségben szolgált Quintus Axius Aelianus Gordianus idejében két alkalommal is. (C. I. L. III. 1456.)

Szándékosan foglalkoztam kissé behatóbban Apulum fejlődési phasisaival, mert a fokozatos emelkedés eredetét részemről az aranybányászattal vagyok hajlandó viszonyba hozni, s másfelől Apulum elhelyezése és tervszerű erősítése mutatja, hogy a későbbi kormányok is kiváló súlyt fektettek az aranytermő hegyek birtokára, s Dacia megtartásának oka és célpontja elejétől fogva kiváltképen a bányászat vala. Hogy a markoman háborúk borzalmai Apulumot se kimélték, arról alább még szólni fogunk; de hogy e pusztulásból megiffjodva emelkedhetett ki s Marcus Aurelius nagyobb kedvezményekre méltatá, már az is tanúsítja, hogy katonai fontossága mellett a polgári társadalomnak szintén előkelő tényezőjeül szolgált mindjárt az első fél század alatt, s mint ilyen megújulásával kétségtelenül a bányászat felvirágzására is üdvösen hatott. Apulumtól felfelé a Marosvölgy legtermékenyebb szakaszán, a polgári tevékenység a hatalmas vár védszárnyai alatt sokkal teljesebben érvényesülhetett. A védelmi érdek Apulummal biztosítva lévén, a kitünő talaj értékesítésére kiváló gondot fordíthattak, s a lankás hegyoldalon,

¹⁾ C. I. L. III. 1089.

²⁾ C. I. L. III. 1061.

mellékvölgyekben sűrű egymásutánban találkozunk mezei építmények maradványaival.

A katonai teendők e vidéken inkább a Marostól az Aranyosig feltornyosuló mészsírték, hegyhátak és szirtszorosok átjáróihoz valának kötve, miután N.-Enyed, Tövis és Gyulafehérvár felől oly hegyi ösvények hálózák be Remete, Ponor, Mogos havasi faluk irányában ezt a természetes bástyasorozatot, melyek stratégiai megszállása annyival szükségesebb lehetett, mert a rómaiak a termékeny völgyeken kívül eső sziklás erdőségek lefoglalására kevés súlyt látszottak e tájon helyezni, s összes telepeikkel — az érezes hegyeket kivéve — a szelidebb égaljú és gazdaságilag jövedelmezőbb lapályokat keresték fel. Az említésbe hozott mészkővnek éppen Offenbánya felé vezető ösvényeit a Pilistetőtől délre sorakozó *Curmatura* nevű nyereg felől inspicálhatták, az ott mutatkozó jellegzetes eserepekből ítélve; míg az Apulumhoz közeledő mészsírték így a Kecskekő környékének egy Ompolyicza felett, a XIII. legió bélyegével¹⁾ általam kimutatható speulához tartozhatott, s a mészvonala dereka a Csákyakő átjáróival a Diodnál létezett őrtorony kerületét képezheté;²⁾ az éjszaki szárnyát Toroczko mögött *Csákórol* valószínűleg a várfalvi castrumhoz kapcsolták.

A Maros völgyszakaszának Apulumtól fölfelé Brucla (C. I. L. III. 178. l.) (a ravennai névtelen Brutiaja) képezé első nagyobb állomását. Minthogy a hadállások kitűzésénél a bányavidék képezé az irányadó szempontot, s oly tág völgy-szoros, minő a toroczkoí, már azért se maradhatott őrizetlenül, mert az Érczhegység centrumába nyilaló Aranyosvölgynek oldalágát képezé. Ennélfogva Brucla fekvését N.-Enyed mellé kell helyeznünk, honnan egyfelől Orbó irányában a Pilis és esermatorai s másfelől a toroczkoí nyilás, s azon Várfalva elérhető vala. A corpus által ide osztott feliratok egyikén M. Statius Priscus legatus vízvezetőket építtetett (C. I. L. III.

¹⁾ Erdélyi Múzeum-egylet 1888. Adalékok Dacia felirattanához
LEG XIII GE
AVCALLISTI.

²⁾ A nagy (jelenleg Gyarmathy Soma) udvar felett s a Vincenticz területén nagymennyiségű subtractio látható.

1061.) Már ezt a feliratot is Apulumhoz vagyok hajlandó sorolni; de a 941. sz. a. »*collegium aurariorum*«-mal mindenestre Zalatnára tartozik, a honnan Lazius (330. sz.) legelőször közölte volt, mert Bruclát akár Tövisnél, akár N.-Enyednél keressük, a bányászattal kapcsolatba hozni lehetetlenség, miután az aranybányahelyek (a járapataki kivételével) mind Apulumhoz gravitálnak. Ugyanaz okból Gyulafehérvárhoz vagy Zalatnához sorolom a 942. sz. feliratot is, miután M. Opellius Adiutor II-vir col(oniae) éppen Zalatnáról adiutor II-vir col. dac(icae) titulussal Trajan idejében P. Celsenius Constantinusnak a dalmata telep decuriojának emléket állít. Brucla sajátjává esupán a 943. sz. maradhat, melyet 161. P. Aelius Maximianus decurio coloniae Saturninus consul tiszteletére állított.

A Marost két oldalról beszegő, de főleg a balparti lakás hegyoldalakat majorsági épületek, villák díszíthették akkoriban. E vidék fáradhatatlan bűvárának: Herepey Károly nagy-enyedi év. ref. főtanodai tanárnak becses régiséggyűjteménye illusztrálja az Apulumtól kezdődő mezei telepek jóllétét.

Bruclától ismét XII. m. p. számít a Peutinger tábla Salinaeig, mely állomást a mai Székelyföldvárnál, éppen a gróf Esterházy István (volt báró Löwenthal) kastély szomszédságában a *Kápolna* hegy előfokán találjuk meg. A gróf Zichy udvarban terjedelmes épületfundamentumokat, vízvezető csöveket ásnak ki, úgy hogy a telep fürdőjét ide helyezhetjük. Mara József birtokos házában szintén sok a római anyag, s pár kifaragott oroszlán is látható. Az időnkint felmerült feliratokat legelőször Neigebaur ²⁾ jegyezte össze, kinél már egy felirattöredék DECVR(io) emleget. Gr. Kemény Sámuelnél Gérenden 1 női, 1 férfi szobrot, 1 bronzszobrocskát, egy másiknak töredékét látta. Majd 1860. Torma Károly is kiterjesztvén ide figyelmét, két Apollóra vonatkozó oltártöredéket szerzett

¹⁾ Ptolem. 3, 8, 7 és 8, 11, 4. της δε Δαχίας αἰμα Σάλινα την παρίστην ἡμέραν ἔχουσαν ὄρον τε Λ' γ' καὶ διατετρακον Ἀλεξανδροῦς πρὸς δούκι ἄρας μὲς Λγ.

²⁾ Neigebaur: Dacien Kronstadt 1851. 244. l. 16. sz. és 245. lap 4. sz.

³⁾ C. I. L. III. 933. DECVR 934. sz. E(sun)DVS.

a kolozsvári Múzeumuk innen. ¹⁾ Saját kutatásaimból a leg. XIII. g. és Ala Batavorum miliaria nyomait említhetem fel, melyek helyőrséget teljesítettek itt. ²⁾

Salinae egyébiránt a vele szemben alig 5 kilométerre fekvő marosújvári sotelepek bányászatát is teljesíté, s az ott talált felirat ³⁾ és háztartási emlékek (cserépedények) szintén tartozékául vehető.

A telep éppen a leg. XIII. g. és leg. V. M. határvonalán állott, mert Felvincznel, ide 12 kilom. távolságban nyugatnak, a Laki völgy már a leg. V. Mac. téglabélyegeit ⁴⁾ szolgáltatotta 1848 előtt a gr. Kemény József gerendi múzeumába. Innen tehát Várfalva és Torda felé az őrzési összeköttetés szintűgy fennállott, mint Brucla Várfalva közt. Salinaetól a hadi út ketté ágazik. A fő útvonal szépen éjszaknyugatnak hajlik, hogy Potaissán át Napoca felé Érczhegységünket erődjeivel körülölelje. Az említett épületromoktól, vagyis a gr. Zichy István kertjétől jól kivethetjük, mikép kapaszkodik fel a földvári szőlők közt a Kápolna tetőre. Onnan a Szakó völgybe száll, majd ismét a Kövestetőre emelkedik, s Sára patakán Harasztos határában a Kadavölgyére, Falu völgyére lejtve Harasztos felső végétől alig 700 lépésnyire az egyház erdejét érinti. Most a Bogát bérzre kap, honnan belejt a bogáti völgybe, hogy a bogáti fensikra emelkedve, az Aranyos terére szálljon. ⁵⁾ Kevéssel a felvincz-marosvásárhelyi út elágazásától

¹⁾ Torma Kolozsvári Közlöny 1860. 74. és 75. sz. Innen vették át Aekner, Müller: Die römischen Inschriften Daciens és C. I. L. 933.:

APOLLINI
ATILVS CELSIVS DECV-SI-M

APOLLONI.

És egy másik darván faragott töredéken:

APOL...

²⁾ Mind a két bélyeget gyűjtöttem Erdélyi Múzeum 1888. 26. lap. 30/82. ALBA ~ 31/83. LEG XII G és 32/84. LEG XIII GEM.

³⁾ C. I. L. III. 933. a.:

DECVR...

.

.

Neigebaur Dacien 245. Ack ner Baucomm. 1856. 53. lap.

⁴⁾ Neigebaur Dacien.

⁵⁾ Orbán B. Székelyföld leírásának Aranyosszék kötetében.

nyugatra átmetszi a várfalvi utat, majd a tordai berket s az Aranyoson túl a szőlők által körített potaissai várba vezet.

A másik útírány a Maros mentét követi Maros-Bogátig, hol a kettős földnyelvet szelve Kutyalváig a jobbparton s azon felül a balparton elvezet a vécsi végvárig, mely vártól éjszának a Sajóig folytatódva a Szamos melléki várlánczolatához csatlakozik.¹⁾

A Salinaeetól Potaissába szolgáló útvonalon belül épen azon a ponton, hol az Aranyos az Érczhegység tömkelegéből kiszabadulva a Keresztesmező téres lapályaira lejt, a római hadmérnökök egy eddig névleg nem ismert várat helyeztek el.

A várfalvi Erős oldal mind a mai napig kiváló stratégiai pontul van elismerve, s a csász. s kir. földrajzi intézet által kibocsátott részletes térkép is ilyenül tünteti föl. És valóban e vár őrsége teljesen ura lehetett az Aranyos 70 kilométernyi hosszúságú felső völgyoszorosának egész Topánfalváig s onnan Verespataktól Abrudbányáig.

S a kit netán kétely fogott volna el az általam fölvetett tételt elfogadhatóságára nézve: annak a várhelyi castrum megtekintését ajánlhatom, mert még Micia, Germizara (Algyógy) se illusztrálják ily szembezőköleg az Érczhegység féltékeny körülfaloztatási rendszerét. Az Aranyos jobbpártján majdnem függőlegesen emelkedő *Erős oldalt* nyugatról a *Pogány-Sáncz* különíti el a mögötte sorakozó magaslatok tömegétől. Feljáróját a Várfalva felé (kelet) tartó lankás emelkedésén most is megkülönböztethetjük, s úgy errefelé, mint éjszának az elővédül használt *Dobogó* irányában tömör falak és bástyák sorakoztak. A természettől és építőitől egyaránt jól megerősített vár alatt végződnek épen az Aranyos mellékén a Bihar-tól elszóródott aranyosások, kiáltó tanujelül annak, hogy a rómaiak az általam fejtegetett várgyűrűvel nemcsak kifelé foglalkoztaták katonáikat, hanem az *aranytermelés csempészettét* is hivatva valának megakadályozni. Hisz az aranyszükséglet utóbb Dacia elszakadtával s a régi bányák elszegényedésével oly nyomasztóvá válik, hogy Valentinianus és Theo-

¹⁾ Torma Károly: Adalékok Dacia éjszaki részének föld. irat. és A limes dacicus felső része.

dosius császárok a Cicero által is contemplált kiviteli tilalmat halálos büntetés terhe alatt életbe léptetik s alattvalóikat a barbárság kezén levő aranyak bárminő, ha mindjárt csalárd úton való elidegenítésére buzdítják.¹⁾

A várfalvi castrum származását szintén a provincia első berendezési korára helyezhetjük. Őrségét kezdetben a XIII. legio valamelyik segédcsapata szolgáltatta és Septimius Severustól a leg. V. Mac. veszi birtokába s számos általam is gyűjtött bélyeges tégláján kívül egyik *tesserariusát*²⁾ is feliratilag megörökíté. Torma Károly³⁾ 1877—79 körútjában egy aug(ur) c(oloniae Potaissae) sirkövére akad; míg én bélyeges téglákon kívül 1 felirattal járulok adattárához.⁴⁾

Várfalvánál záródik az aranybányászat amaz őrvonala, mely Veczelnél Déván alul, Micianál kiindulva, az Érczhegységet félkörívbe hajló keretkép fogja körül. E váröv kifejlődése világosan mutatja, hogy alkotói a Maros, Görgény, Nyárad, két Küküllő és az Olt völgynyílásain keletkező támadások kifogását és elhárítását czélozták általa, s a Szereth és Pruth alsó vidékén, a keleti Kárpátok erdőségeiben részen álló roxolanok, utóbb a III. században karpok villámhárítójaként vala hivatva, a megnevezett völgyekre osztott elővárakkal s az ojtói szorost biztosító hévízi, komollói (Háromszék) berezki erődökkel együtt — szolgálni.

Az Aranyos völgyből veszi kiindulását az éjszokról fel-földünkbe nyíló völgyek elzárolása, s még a tulajdonképi védőv a Kis-Szamos mellől (Szucság Macedonia), Almásvölgy (Zutor = Optatiana) a Sebes-Körös kifolyásához épített Resculumig (Sebesváralja) a Muntye le mare és Kalinyasza, vagyis a gyulai és bánffi-hunyadi havasokon délre az Aranyosmellékéhez s így Verespatakhöz vezető hegyi ösvényeket zárta el: addig

¹⁾ Cod. r. l. IV. 42. sz. Hogy Cicero-t is foglalkoztatta ez az eszme, lásd pr. Flacc. 25.

²⁾ C. I. L. III. 935. Aur. . . . to tess. leg. V. M. Neugebauer Dacien 196 lap. Ide vonatkoznak 936., 937., 938., 939. sz.

³⁾ Archaeol. epigr. Mitth. Bd III. Heft II., 103 lap 43 és 44 [p]ientí(ssimo) . . . [ua p]osuit vagy Nap(ocensis)?

⁴⁾ Erdélyi Múzeum-egylet kiadványai. 1888. évf. külön lenyomat, 14 lapján 32. sz. a. felirat. Bélyege ilyen alakú LEGAMAC.

éjszának az egyesült Szamos a Nagy-Szamos mellékéig terjedt külső erőd sorozat, hatalmas ék gyanánt nyomult a boszút likegő dákok területébe.

Az ajtoni mértföldmutató felirata szerint Kr. u. 109—110-ben a Kis-Szamosig készen állott a hadi út, s akkoráig valószínűleg a Trajan által nagy előrelátással kiszemelt stratégiai posztók őrsége is elfoglalta állomását. A kivitel gyorsasága, a megszállás módja egész világosan értésünkre adja, hogy az Érczhegység Achilles-sarkát e helyzetileg onnan ugyan távol fekvő, de orographicailag és főképp a nehéz lövegek nélkül mozgó dákokkal szemben stratégiailag mégis imponáló felföldben ismerték föl. S a nemsokára bekövetkezett nehéz megpróbáltatások az első tervezők balsejtelmeit valóban igazolták is.

De Potaissára térve, a kezdetben jelentéktelen vicust az imént érintett hadi mozgalmak lassankint Dacia második katonai erődjévé minősítették. A mint Torma Károly az Limes dacicus éjszaki feléről irt nagybecsű monographiájában kifejtette, az első megszállás stratégiai alapvonalát a potaissa-napoca-porolissumi, tehát a Kis-Szamos vonal képezte. Vécse-nél a Maroshoz, onnan Mikházánál a *Nyárad*; Sóváránál a Kis-Küküllő s Etéden át a Sz. Udvarhelyhez, tehát Nagy-Küküllőhöz terjedt át az első örvidek. Az Olt keleti vidékeit később veszik birtokukba s még Hévizt is Hadrian alatt építi a XIII. legio. Az első foglalás tehát az Érczhegységtől 80—100 kilométerre terjedhetett. E védelmi hálózat elégtelenségét a markomann-háborúk tapasztalatai tették bizonyára először szembeötlővé; s a vett tapasztalatokon okulva, terjeszkednek később Septimius Severus és Caracalla a határhegység felé keletnek. Dacia éjszaki u. n. perolissumi kerületének központja eleinte épen a határszélen fekvő Mojgrad (Porolissum) vala. Ez exponált helyről a közigazgatás utóbb Napocára (Kolozsvár), a katonai parancsnokság pedig az Érczhegység leghosszabb végnyílásának torkába vagyis a mai Tordára helyezkedik át, mely az Érczhegység védelmi apparatusával szorosabb viszonyban állott s a Maros terével könnyű és gyors közlekedés kapcsolta össze. Septimius Severus a Moesia inferiorból éjszaki Dacia védelmére felvezényelt leg. V. Mac. pia praetoriumát Potaissára

rendeli s mint Ulpian¹⁾ Caracalla idejében (211—218) írja: Patavissensium vicus coloniae impetravit. A dec(urio) c(oloniae) [P]ot(aissae)²⁾ az apulumi oltáron is előfordul. A legio V. Mac. Pia bélyeges téglái bámulatos gazdagságban mutatkoznak s a legio építkezései Dacia élethalál-vívódása alatt se szűnik meg, s a legutolsó években 253/260 a legatus Deo Auro bono puero conservatori templomot emel.³⁾ A legio tisztjeinek, katonáinak tevékenységét, áldozatkészségét számos felirat hirdeti s a közel Mészkönél, Alsó-Szent-Mihályfalvánál mutatkozó feliratok is Potaissa területéhez számíttatnak. Torma Károlynak 1877—79. sikerült egy IIII viralis oltár kövének töredékét találni, melynek kiegészítőjét 1886-ban sikerült megtalálnom.⁴⁾

Potaissától a hadi út a Kis-Szamosnak csap át, hogy Napocától az éjszaki határig fusson.⁵⁾ A mai Kolozsvár belvárosa helyén állott Napoca is dákok romokból épülhetett s igen hamar éjszaki Dacia legjelentékenyebb városává nőtte ki magát. Antoninus Pius és Marcus Aurelius társesászárok alatt (Kr. u. 139—161.)⁶⁾ municipiumkép szerepel, de egy Apulumban előfordult, felirat már Trajan korából decurio municipii »Napocae« emleget. Egy másik felirat szerint már Commodus alatt (185—192.) colonia rangjával birt.⁷⁾ Katonai szerepet nem vitt, hanem közigazgatásilag annál fonto-

¹⁾ Fig. 50, 15, 1. 8. sz.

²⁾ C. I. L. III. 1030. Acker Müller 330.

³⁾ Torma Károly Archaeol. epigr. Mittheilungen. Bd III, Heft 2 98 lap, 26. ezim és

⁴⁾ Erdélyi múzeum-egylet. 1888. 13. lap, 27. 1. v. M. M | arcus) VP(clus), Magnus IIII viralis.

⁵⁾ C. I. L. III. 1627. Imp. | Caesar Nerva | Fracanus Aug | Germ. Dacius | Pontif. maxim. | Pot. XII. Cos. V. | Imp. VI. P. F. eut | Per. coh. I Fl. Vlp. | Hisp. Mil. C. R. Eq. | A potaissa M po | Cac | M. P. X.

⁶⁾ C. I. L. III. 860. — 3. I. C. I. L. III. 1100. Dec(urio) col(oniae) Dac(iae) dec(urio) mun(icipii) Nap(ocae) dec(urio) Kanab(engum) leg(ionis) XIII. gem(inae) etc.

⁷⁾ C. I. L. III. 865. A col. Napoca 1862. 869. helyb. felirathoz; 827. Alsó-Kosuly, 912. Torda, 1141. Apulum Várfa!u Torma arch. epigr. Mitth. III. Colonia Aurelia Napoca Kis-Selyk C. I. L. III. 963. Dig. 50, 15, 1. 8. 9. Ulpianus . . . item Napocensis colonia.

sabb vala s Septimius Severustól Dacia porolissensis polgári és pénzügyi székhelyeül szolgált.

Napocától éjszakra Torma Károly kutatási területére érkezünk. Az ő fáradhatatlan munkássága emelé ki a névtelenség homályából Dacia porolissensis szervezetét, s helyezte el, névszerint is megjelölve Dacia térképén egy sereg olyan helységet, melyről 30 év előtt a tudós világ nem is álmodott. Mintaszerű monographiája a limes Dacicus felső részéről a legszabatosabban élénk állítja a fentebb érintett éjszaki védőövet, mely hatalmas vértzetkép hivatva vala az örökös forrongásban álló kárpátaljai népek ellen Dacia Eldoradóját a birodalom számára biztosítani.

Tételek bizonyítékainak teljessége kedvéért tartsunk rövid szemlét a szóbanforgó hadállások felett is.

Napocából a hadi út a Nádas vizét követte Bács, Szucság (Macedonica) érintésével. Magyar-Gorbótól Zutorhoz az Almás mellé csapott, hol *Optatiana castrum* a kapcsolatot úgy éjszakra *Porolissum* (Mojgrád) felé, mint nyugatra a *Sebes-Körös* vonalt elzáró Sebesváralfához (Resculum) és a kis-sebesi castellumra támaszkodó sebes-szamosvölgyközi limeshez. De Torma Károlynak a Kis-Szamos völgyből Magyar-Gyerő-Vásárhelyen és Bánffy-Hunyadon át Resculumig vezetett egyenes összeköttelést is sikerült kinyomozni. E két útirány mentén lépcsőzetesen elhelyezett erődök a limesselel együtt az északról jöhető támadások felfogására ¹⁾ főleg az okból valának nagy jelentőségűek, mert a Hév- és Hideg-Szamos, valamint a Sebes-Körös forrásvidéke az Aranyosétól, bár meredek, de nyáron át azért járható és lovagló ösvényekkel kínálkozik Albak irányában a Nagy-Aranyoshöz s onnan 5—6 óra alatt egész Verespatakig.

A Szamosvölgy illetén geographiai viszonyát az Ércz-hegységhez azért igen hamar felismerték s a Kis-Sebes-Kékeres-Nyárló, illetőleg Nyírsid s onnan a Szamos nyíláshoz, vagyis Tíhozhoz vont *limesen* ²⁾ belül Kis-Sebesnél és Sebes-

¹⁾ A Limes Dacicus felső része. Budapest, 1880. 6 fűzettszettel és egy térképpel, Torma Károly, Budapest, 1880. 64 lap, 119 lapok.

²⁾ A Limes Dacicus felső része 126—129 l.

váralfjánál Resculummal ³⁾ a Sebes-Köröst, Macedonica val ⁴⁾ (Szucság) a Kis-Szamos Nádasközét megszállva, éjszakra az Almásvölgyén Optatianak (Zutor) ⁵⁾ a torkolatnál Tíhot (leg. XIII. g. civium Romanorum Cypria, helyesebben I. Cypria civium Romanorum) helyezték el. Az *Egreggy völgy fedezésére Vármező* ⁶⁾, fentebb Magyar-Egregynél Largiana, ⁷⁾ majd Romlottnál *Certiana* ⁸⁾ szolgáltatták a párhuzamos várláncolatot, míg a záradékol épített Porolissumban (Mojgrád, Zsákfalva) a leg. XIII. gem., Numerus Palmyrenorum, ala contrariorum, Cohors I Vangionum Antoniana (miliaria?) tanyáztak a brédi és nyírsidi castellumok ⁹⁾ előőrseivel inspiciaitva a határon történeteket. Porolissum Decebal legéjszakiabb királyi várlakának romjaiból épült a hasonnevű kerület központjává. Jelentékeny szerepét és népességét bizonyítja amphitheatruma is, melyet 157-ben Antoninus Pius alatt a nagy régiségtől szenvedett avultságából Tib. Cl. Quintilianus procurator kijavíttatott. ¹⁰⁾ A hirtelen emelkedést azonban ép

¹⁾ Cohors II. Numidarum C. I. L. III. k. 168 lap VI. és 1633. 5. sz. Ephemeris Epigraphica II. k. 325 lap, 467 sz.

²⁾ Coh. I. Batavorum miliaria (C. I. L. III. k. 167 l. V. és 84. sz.) Ala Silliana (U. ott 167 l. V. és 840.) Coh. VI. Tribocorum vagy Triballorum (Archaeol. Epigr. Mittheil. III. k. 114 lap, 14 sz. s a Coh. II. Hispanorum et Treibocorum u. ott és C. I. L. III. k. 6283 sz.)

³⁾ Cohors I. Aegyptiorum. C. I. Hispanorum. C. II. Hisp. s egy bizonytalan nemzetiségű cohors tía C. I. podita C T állomásozott ott felváltva. C. I. L. III. 168 lap. VI. és 1633. 7. sz. Archaeol. Epigr. Mittheilungen III. k. (1879.) 15. 16. 17—20. 21. sz. bélyegek Tormától közölve.

⁴⁾ L. G. X. L. G. Ala Silliana, Ala Thracum C. I. L. III. 16292 és VII. 845, 847, 849 sz.

⁵⁾ Téglái N. M. O = Numerus Militum Miliaris Torma megfejtése szerint. A Limes Dacicus felső része 28. 29 lap.

⁶⁾ Coh. I. Batavorum miliaria (C. I. L. III. 167 V. 839 sz.)

⁷⁾ Coh. Britannica (Arch. epigr. Mittheil. aus Oesterreich III. köt., 879., 114 lap, 13. sz.)

⁸⁾ C. I. L. III. 167 lap, 836 sz. felirat amphitheatrum vetustate delapsam denuvo fecit curante Tib. Cl. Quintiliano procuratore suo. Két sarmizegetusai felirat (1486. és 1495.) patroni municipii Porolissii et decurionem Porolissensis jó elé. Dalmatiában Cocceius Umbrianus decurio angur et pontifex civitalis Porolissensium provinciae Daciae.

oly gyors hanyatlás követé utóbb, midőn a barbar ellenségeskedések czélpontjává vált éjszaki határszélről a provincia Porolissensis polgári kormánya Napocaba (Kolozsvár), a katonai praefectura pedig Potaissára helyeztetett.¹⁾ De mint katonai véghely azután is megtartá fontosságát.

A limes Dacicus felső részének bányavidékünkkel s nevezetesen Verespatakkal, mint említők, Rusculumból és Maedoniából (Szucság) a Muntye le mare és Kalenyasza nevű havasok tetején nyári időben elég jó összeköttetése állhatott fenn. Akármelyik állomásról két napi járóföldre esik Verespatak, Alburnus maior s ilyenmő összeköttetését igazolja is az I. sz. viaszos tábla (de tollendo collegio funeratico) ismeretes és Torma Károly által rectificált keltezésében: Descriptum et recognitum factum ex libello qui propositus erat Alburno maiori ad stationem Resculi in quo scriptum erat, id quod infra scriptum est.²⁾ Torma Károly érdeme, hogy a Mommsen által személynévnek nyilvánított *Resculum* valódi jelentését, helyi fekvését s következőleg a bányavidékkel fennállott polgári és katonai összeköttetéseit tisztázva tudjuk. Az Alburnus maiorban fennállott temetkezési egyesület azért vált tehetlenné, mert 54 tagjából 37 elköltözött és pedig tulnyomólag az éjszaki limes sarkpontjára: Resculumba. Ez átköltözés a megjelöltem irányban Topánfalva, Albak és a Muntyele mare havasán át irányult forgalom világos bizonyítékául vehető.

A fentebbiekben igyekeztem hű képét nyújtani annak az erős katonai őrvonalnak, mely Dacia aranyvidékét a szó szoros értelmében körülzárta. A kiválasztott őrhelyek ama dispositiója, hogy a rómaiakkal kezdetben békés viszonyban élt alföldi jázgyok területe felé utóbb a természet-adta védfalhoz az Al-Dunától a Marosig s onnan a Fehér-, Fekete- és Sebes-Körösön át a limes Dacicus felső szakaszáig szintén töltéseket és sánczokat illesztettek, világosan értésünkre adja, hogy első sorban éjszak és kelet, de másod sorban nyugat felől veszély fenyegette Dacia lételet s a birodalommal való kapcsolatát. A történelem tanúsága szerint a délkeleti felföld állandó bir-

¹⁾ C. I. L. III. köt. 168. III. és 837. Archaeol. Epigr. Mittheil. 1879. III. köt. Torma 113 lap, 11. sz.

²⁾ Torma K. A Limes D. stb. 49—50. lapjain.

toklása az Alföld és éjszaki Kárpátoknak katonai megszállása nélkül biztosítottnak nem tekinthető s a római vezénylet minden előrelátása és dicséretes erőlködései daczára menthetlen hibát követett el akkor, midőn hegyeinek aranyától annyira elvakítottá magát: hogy egyedül az Érczhegység birtokában kereste Dacia győzelmi díját, s Dacia excentricus, a birodalom organismusával összeforrlatlan geographiai helyzetével nem számolva, úgyszólván az ellenség keresztütiébe állítá ki legionariusait és telepeit. Ezt a végzetes tévedést a későbbi idők javításai, a másfél századon át folytatott heroicus harcok váltakozó sikerei sem teheték jóvá. Hasztalan állítja fel Septimius Severus az V. legio erős phalanxát s zárja el a XIII-al kelet népáradatát: a tartomány mindvégig laza függeléke a birodalomnak, melyet a népvándorlás nagy viharainak első fuvalma menthetetlenül tova söpör.

II. A daciai aranybányászat helyrajzi vázlatja.

Többször nyilvánított tervemhez képest a daciai aranybányászat részletes helyrajzát a műveletek rajzával együtt csak évek múlva, a kiegészítést váró adatok begyűjtése után készíthetem el. Addig is tartozom beszámolni tanulmányi jelen stadiumához képest az általam római jellegűnek ismert bányák vázlatos ismertetésével, megjegyezve: hogy a Maros-Duna között a Szemenik-Plesuva hegycsoport római műveleteit most nem karollhattam fel.

Az erdélyrészi Érczhegységet zord climája, hegyes alakulata a földművelésre annyira alkalmatlanná teszi: hogy, a hegyi legelők pásztortelepeit s az erdei munkások gyér csoportját leszámítva, az összes lakosság éltető elemét kizárólag a bányászat képezi. E nélkül az elnéptelenedés kikerülhetetlen volna, s századok előtt népes, virágzó bányavárosok, mint a hajdan szabad bányavárosi rangra emelt *Offenbánya*¹⁾ a

¹⁾ Offenbányát Zsigmond szabad bányavárosi rangra emelte. A négy szabad bányaváros. n. m. Zalutna, Abriubánya, Kis-Bánya (ma obáhosan Boicza) szintén Offenbányán tartotta a bányabírói széket.

telérek elszegényedésével csakhamar silány falukká devalválódnak. A népesedési mozgalom egyedüli irányítója a bányászat lévén, Trajan idejében még kevesebb vonzerőt gyakorolhatott a legjobb völgyi tájakkal rendelkező telepésekre ez a magában elriasztó hegyvidék, mert ha nem is vesszük szó szerint Eutropius ama följegyzését: hogy »Traianus victa Dacia ex toto orbe romano infinitas eo copias hominum transtulerat«, annyi minden kétségen felül áll, hogy az Érczhegység völgyzugaiban visszamaradt dákokra hódításának legbecesebb tárgyát, az aranyérczek fejtését, Trajan nem bízhatta. Minthogy tehát az önként, vagy kényszerből visszamaradt dák töredékek az államkinestár eme teljes erővel fokozni óhajtott jövedelemforrásaikhoz használhatóknak nem ígértek s a Moesia Hispania elfoglalásával, vagy az Alpokban fogantatott módon a bennszülöttekkel munkához fogni ajánlatos nem vala: Traján ama kor legjelesebb bányász népeivel igyekezett az új provincia ásványkincseit hasznosítani. Azért míg a téresebb völgyeken a birodalom különböző részeiből, de túlnyomólag mégis Kis-Ázsiából, Siria felől beédesgetett lakosság lép a kivándorolt dákok örökébe, hogy a földművelés, ipar és kereskedelem eszközeivel a tartomány természeti adományait a birodalom javára értékesítse s népesebb culturtelepeivel az idegenkedő dákmaradványok amalgamisatióját lassankint előkészítse: addig az Érczhegység telepein a dalmata pirusták képezik a vezérelmet. Ampelumban (a mai Zalatnán) egy dalmata törzsfőnök²⁾ rendeltetési helyére utazólag (T Aur(elius) Afer Dalmata princ(eps) adsignatus) leli halálát. Az Érczhegység legnépesebb bányavárosában, Ampelumban, külön főnök alá osztott dalmata-negyeddal találkozunk.³⁾ A Salona vidékéről (ex municipio Splono) jött dalmatákkal Zalatnán kívül Gyulaféheváron (1108. és

¹⁾ Az Alpok alatt a salassokat fogták bányamunkára: Strabo III. k. 175; IV. 205; V. 268. Vessd össze Florus epist. IV. 12. Vrhius efferum genus terras fodere cogit; aurumque venis purgares.

²⁾ C. I. L. III. 1322. T. aur(elius) Afer Dalmata princ(eps) adsignatus ex municipio Splono.

³⁾ C. I. L. III. 1323. T. Celsenus Constantinus decurio coloniae Dalmatiae.

1223.)¹⁾ és a bányászat centrumában Verespatakon találkozunk. Így az 1262. egy aegumbeli egyén sírköve,²⁾ de a kinek özvegye Dasa, úgy látszik már nem Dalmatia külső partjairól, hanem Épirus, Macedonia és Dalmacia érintkezési pontján lakozott pirustákból³⁾ származhatott. A thrak-illyr népesaládhöz tartozó pirusták oly tömegesen szállották meg Verespatakot, hogy annak mellékneve: Vicus pirustacum vala, egy 159-ből eredő viasztábla keletje szerint.⁴⁾ A pirusták a szomszédos, de előttünk helyrajzilag még ismeretlen bányatelepeken is meg valának különböztetve. *Deurasaraban* például 139-ben Maximus Batia fia Passia nevű rabszolgaéányt vásárol Dasiustól, Verzo fiától »pirusta ex Kavieretio«.

A daciai bányatelepek emez uralkodó népeleme mellett bár alárendelten, de mindjárt az első időkben szerepelni kezdenek a görögök, pannoniai gyarmatosok és bythiniaiak. A doliche- és commagenebeli semiták utóbb annyira felszaporodnak Zalatnán, hogy Matrinus Matrianus, Bas Sacerdos, majd Aurelius Marinus, Addebar Semeius et Oceanus Socrates sacerdotis szerepelhetnek a lakosság közt s I(ovi) O(ptimo) M(aximo) D(olicheno) kezdetű külön oltárral találkozunk.

Csakhogy a római aranybányászat által elfoglalt nagy területről Zalatnán és Verespatakon kívül írásos emlékekkel sem a telepések nemzetiségét, sem a bányák helyi fekvésének meghatározását nem állapíthatjuk meg. Minden ide vonatkozó következtetésünkkel arra a gyér számú és nem is mindig tel-

¹⁾ C. I. L. III. 2016 sz. Salomanal Curator rei publicae Sploni[s]tarum. Egy quaestor municipii Splonistarum. Hirschfeld és Schneider Archaeol. Epigr. Mittheilungen IX. 15 lap, 20 sz.

²⁾ Lívius 45. 26 tírusta néven említi Caesar De bello gallico 5. 1. Strabo 7. 5. 3 p. 314; Vellei 2. 115. Ptolem. 2. 16. 8. A verespataki aegumbeli férfi sírköve. C. I. L. III. 1262. Vessd össze a VI. számú viasztáblán C. I. L. III. k. 936 lapján Dasis pirusta.

³⁾ C. I. L. III. k. 944. lap. VIII. Cantio de empta, domus parte dimida.

⁴⁾ C. I. L. III. k. 936. VI. Cantio de puella empta a öndapesti n. muzeumban van az előbbivel együtt.

jes hitelű régészeti leletre vagyunk utalva, a mi a bányáüregek kibontása közben nagy ritkán napfényre kerül s egyesek ügybuzgóságából el nem kallódhatnak. Fájdalom, az utóbbi eset igen nehezen kerülhető el, mert a bányáknál alkalmazott munkás személyzet előtt vajmi kevés fontossággal bírnak a pénzértékre át nem változtatható régiségek. Intelligens ember pedig nem mindig fordul meg a külső műveleteknél s ezer szerenese, ha valamelyik altiszt fáradságot vesz magának az effélék haza szállítására. A legtöbbször durva kedvtelés áldozatai lesznek a leletek, vagy a tudatlanság vandalizmusa semmisíti meg azokat, mint a viasztáblák egy részével is történt, midőn kályhánál szárítgatva, az írásos lapokat elolvastották. A helykérdés eldöntése mindezeknél fogva sokkal nehezebb, mintsem azt előzetesen elképzelhetnők. Még nehezebbé teszi feladatunkat a régibb írók megbízhatatlansága. Köleséry Sámuel¹⁾ Fridwalszky János²⁾ jezsuitán és századunk két különben elévülhetetlen érdemű régiségbúvára, u. m.: Ackner Mihály³⁾ volt szentérszébfalvi (Hammersdorf, Nagy-Szeben mellett) és Neigebaur⁴⁾ bukaresti porosz consul, minden további critica nélkül egyszerűen a rómaiaktól származtatnak minden vésővel (*mit Schlägeln und Eisen*) hajtott bányáüreget. A *rómaiság* térfoglalása ily módon beláthatatlan nagyra nőtte ki magát s az egyebekben teljes elismerésünket érdemlő Goos Károly⁵⁾ különben sem látogatván meg az Érczhegységet, egész jóhiszeműleg követi Vass Józsefet (Erdély a rómaiak alatt, Kolozsvár, 1863.). Pedig a vésővel foly-

¹⁾ Sámuel Köleséri de Keres Eer. *Auraria Romano-Dacica, una cum Valachia Cis-Alutanae Subterraneae descriptione* Michaelis Schemo R. C. Eq. Vanderbuch. *Iterum edita cura Joannis Seiverthi*, Posonii et Cassoviae 1780. (Az első kiadás N.-Szeben, 1717.)

²⁾ *Mineralogia Magni principatus Transsylvaniae 1767.* Claudiopoli.

³⁾ Die römischen Alterthümer und deutschen Burgen in Siebenbürgen. Separat Abdruck aus dem I. Bde des Jahrbuches der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, Wien.

⁴⁾ Dacien aus den Ueberresten des classischen Alterthums mit Rücksicht auf Siebenbürgen, Kronstadt, 1851.

⁵⁾ Untersuchungen über die Innenverhältnisse des Trajanischen Daciens. Archiv für Landeskunde XII. Bd, 1874. 151—8. lapjain külön fejezetet szentelt a bányászatnak.

tatott lefejtés a rómaiak kivonulása után, sőt az egész közép-koron át uralkodott, mert a *lőpor használatára 1627. február 8-án Selmeczen*¹⁾ a felső Bieber-tárnában gr. Montecuccoli János (a tábornok rokona) által fogantatba vett kísérletek szerencsés eredményéből kapta meg a bányászat az első ujjmutatást.

A XVII. század lassu közlekedése s Erdély akkori különváltsága mellett a lőporral megkezdett robbantás csak lassankint terjedhetett el hazánkban. S ha meggondoljuk, hogy Clausthal 1632., a híres freiberger bányászat 1643., Anglia 1670., Svédország meg épenséggel 1724-ben honosítják meg a bányarobbantást: alig helyezhetjük annak az erdélyi részekbe terjedését Rákóczy felső-magyarországi hadjáratánál előbbre. Rákóczy György 1644. ápril 25-én Szécsényből a beszterezobányai tisztekhez intézett iratában Zalatnára telepítendő munkások iránt is tudakozódik.²⁾ Intézkedésének bizonyára volt eredménye s ez átköltözőkkel terjedhetett el erdélyi Érczhegységünkbe a lőpor bányászati alkalmazása. Addig tehát formában, technicában teljesen a római, illetőleg a még ősbibb phoenicziai minta szerint jártak el, úgy hogy a hol teljes hitelű régészeti lelet, vagy okmány segítségünkre nem jő: lehetetlen a római műveleteket a későbbiektől biztosan megkülönböztetni. Ez a kétségbeejtő hasonlóság annyira megy, hogy a viasztábláiról híres Katalin-tárna, vagy a szintén viasztáblás Szt.-László-bányák hajszára megegyeznek a Nagy-Almászon Bethlen Gábor alatt művelt Mindenszent-bánya keresztiszelvényeivel. Eltérés csupán a szélesség és magasság tekintetében mutatkozik, csak hogy ez a kőzet keményebb vagy légyabb minősége szerint szokott variálni. És e tekintetben a közönségesen legrégebbnek tartott tüzzel való hajtás se szolgálhat zsinórmértékül, miután a nagybányai kerületben napjainkig tartotta magát ez az eljárás, s a mint Kremnitzky Jakab verespataki bányatiszt közléséből tudom, pár évtized előtt ő is vezetett tüzeléssel egy tárnávájatot.

E nagymérvű bizonytalanságból kivetett Ariadne-fonal-

¹⁾ Péch Antal Alsó Magyarország bányaművelésének története. II. köt. 1600—1650-ig. M. tud. Akadémia 1887. 227—228. lap.

²⁾ Péch Antal említett munkája 442. lap, CCV. oklevél.

lul a teljes hiteli reliquiákat tekinthetjük. Ezek megállapítása azonban helyszíni egybevetést és folytonos criticát igényel, a mi nélkül egyetlen biztos következtetést ki nem mondhatunk. Tíz év óta évente ismétlődnek körutazásaim s a hegységet minden irányból, a rendes forgalmi irányokat keresztezve, már ismételtlen megjárva, az összes rómainak declarált bányatelepeket többször fölkeresve s kételyeim iránt a legpracticusabb bányászokkal szóval és írásban értekezve, ez idő szerint csoportozatosan jelölhetem meg a római bányászat kiterjedését. Onként érthetőleg az egyes bányacsoportokban sok még az utánpótolni való, bár Verespatak egymagára egész kötetre szóló anyaggal kínálkozik. E helyen és alkalommal azonban érjük be annak megállapításával: hogy a római aranybányászat a vezeli castrum szomszédságában fekvő Kisbányától (Boicza), tehát az Érczhegység déli sarkától Offenbányáig szakadatlan láncolatban követi az Érczhegységet, sőt az egész külön fekvő Érczpatakra (Jára mellett) is kiterjedt. Lássuk tehát délről éjszakra a biztosan megállapítható bányacsoportokat.

I. A kishányai (boiczai) bányacsoport.

I. A már megismertetett vezeli castrumtól (Micum, Micia) alig 15 kilométerrel északabbra Kisbányánál (oláhul Boicza) találjuk meg a Maroshoz legközelebb eső bányacsoportot. A mai bányahelységtől a Cornyet (Somos) és Sfregyel (Furthegey) közé emelkedő hegynyakon helyezkedtek el annak idején a bányaközség házai.

Egész nagy vidék bányászatának központjául szolgált a kishányai telep. Így a közel füzesi és magurai hegyeket dél felé, valamint a treslyiai legrégebb vajatokat (mert egy részöket a gyulaiak nyitották a XVI. században), a drajkai, herczegányi és felső-kajaneli vagy nagy-kajáni hegyeket innen aknázhatták. A szóba hozott bányák alig 1 órányi körben helyezkednek el s azok közül Nagy-Kajánál akadtam piskóta alakú mozaik-téglácskákra. A Kisbányától Herczegány felé eső medenczében aranymosást is űztek, de Nagy-Ágon, hova Ackner s utána Goos és mások római bányászatot helyeznek, a rómaiaknak semmi biztos nyomára nem akadtam.

Az érczek kikészítése a Sfregyel alján történt, honnan felesszámú kőmozsarat és órlőkövet gyűjtöttem a dévai múzeum számára s ismerttettem az »Archaeologiai Értesítőben«. ¹⁾ A legjelentékenyebb bányászat színhelyéül azonban a Sfregyel tető szolgált, s Coranza (evés. vájat) néven hatalmas üregeiben tájékoztathat az itt kifejtett roppant erőfeszítésről. Az itt állott szilárd szerkezetű házak számát 15—20-ra becsülhetem. Ezek fölépítményét kőből, jól kiegészített téglából mészkötszerrel állították elé. A fedélzethez kitünő cserepeket szolgáltatottak; de sem a téglákon, sem a cserepeken katonai vagy magánbélyeg nem észlelhető, legalább idáig, s egyetlen bélyegét egy lámpa szolgáltatá (MVR-RI). Állítólag a 70-es években felírást is találtak; csak hogy azt valaki beépítette. Az éjszaki oldalon Boiczának lejtőleg egy nagyobb mélyedésben kereshetjük a fürdő helyét. Minthogy a későbbi bányászat e területet szintén igénybe vette s egy része szántófölddé van alakítva, a felíratos emlékek s egyéb műkésztítmények vagy háztartási tárgyak elkallódása szintén kikerülhetetlen vala. Annyit azonban constatálhatunk, hogy némely épület padlóját mozaik-téglácskával rakták ki s a falak pompeji vörösre voltak festve. A jólét és izlés onnyi tanujelével szemben bátran kimondhatjuk: hogy e műszaki tervszerűséggel készült házakban a rendőri szolgálatot teljesítő hadosztályon kívül a bányászat hatósági személyzete, esetleg a kinestári bányabérlők s néhány jómódu üzletember nyertek elhelyezést. A Sfregyelhegyről s ennek szomszédjáról: a Maguráról a dévai várhegy és miciai castrum felé optikai összeköttetést tarthattak fenn.

Érdekesnek találok fölemlíteni még, hogy 1887. nyarán a Sfregyel lábánál egy szikla kifeszítése után egy edényben elásva több száz ezüstpénzt találtak. Az általam látott érmeek Trajantól Septimius Severusig terjedtek, s azt látszóan bizonyítani: hogy e kincset a végső támadások idején rejtették el, mint a markoman háborúban történt Verespatakon a viasztáblákkal s mint azt a rómaiak által szintén bányászott

¹⁾ A rómaiak bányászata Boiczán és Rudán. Archaeol. Értesítő. 1885. évf.

bogsáni vasbányáktól keletre a Piatra-alba nevű ezüst kincs-ről Ormos Zsigmond bebizonyította.¹⁾

II. A kőrösbánya-rudai csoport.

Az Érczhegység főgerinczéből Herczegány felett csap nyugatnak az a mellékág, mely Ruda-Koristyor és Kőrösbánya, valamint Czebe-Karács bányászatát tartalmazza. E csoport már a Fejér-Kőröshöz tartozik s a mai Kőrösbányán kell bányászati góczpontját keresnünk.

2. Kőrösbánya régi bányászatáról Wenzel Gusztáv Magyarország bányászatának kritikai történetében több rendbeli említést olvashatunk.²⁾ A város és környéke Hunyadi János tulajdonát képezte s Mátyás 1464-ben Báthory István és Lászlónak adományozza Kisbányával, vagyis a mai *Boiczával* és Wylagosvár tartozékaival együtt.

A rómaiak Kőrösbányáról a Czebe felé hullámzó diluvialis emelkedések aranytartalmu kavicsán kívül a czebei *Magurahegyen* bányáskodtak s ott több üregesítések hirdetik egykori tevékenységök nagyságát. A római gyarmat Kőrösbánya emelkedettebb házsorai helyén terülhetett el. Ott régi építkezések maradványait, az egykori vízvezető csatornákat, római érmeket és eserepeket találnak. Részemről szerencsés valék 1881. őszén a római temető három síremlékét fölfedezni s Dévára beszállítani. Ezek az egykorú bányászok egyenruházatát illusztrálván, miután hasonló emlékek egyebütt nem jelentkeztek, kezdetleges kiállításuk daczára külföldön is feltűnést keltettek.³⁾

¹⁾ Néhány példány kéziratát így jegyeztem fel:

1. Imp. Caes. Ner. Trajan. Optim. Aug. Ger. Dac. Parthicus | Pm Tr. P. Cos. V. P. P. Spor.

2. Antoninus Aug. Pius P. P. Tr. P. XVII. | Fortuna P. P. Sequens.

3. M. Aurelius Anton. Aug. P. P. | Tr. Pot. VII. Cos. II.

4. Diva Faustina Rev. olvashatatlan.

5. Sept. Sev. Parcl. Imp. X. | Iovi conservatori.

Délmagyarországi tört. régész. társulat füzetei.

²⁾ Venczel G. Magyarország bányászatának kritikai története. Budapest, 1880. Okmányi függelék 432. lap. 2. a, b, c.

³⁾ Archaeologiai Értesítő 1885. évf. 16—20. l. Bányász szobrok a daciai aranyvidékről. Anthropologische Mittheilungen 1885. és Oesterreichische Zeitschrift f. Berg u. Hüttenw. 1886. Stududtka. Archaeol. Epigr. Mittheilungen, VIII. Bd.

E temető az aranymosások közelében a Ptyinkur (gödörös) fensíkján, a Fontina-Borki nevű helyen terült el. Alig $\frac{1}{4}$ órányira dél felé a Feregyó nevű homokhegy lábánál felbuzgó gazdag forrásokban sejtem vízvezetékök kiindulását, miután ott egy víztartó medenceze körvonalát ma is fölismerhetjük. A Feregyó név is erre vonatkozik, és én ezt a vízvezetékét annyival indokoltabbnak találom, mert az aranymosások területén jó ivóvizet másképen nehezen találtak. De a kárpáti homokkő bányászhatósága se kerülte el figyelmüket. Legalább az általam Dévára szállított 3 bányász szobor anyaga arra jogosít, hogy egyik kőbányájokat ide helyezzem.

3. Kőrösbánya kerületéhez kell számítnunk az alig 2 órára¹⁾ fekvő rudai bányászatot. Ruda falu a Brádon fölül a lunkoji vízbe szakadó kis patak (valea Rudii) szűk völgyében szóródott szét. A bányák jóval fentebb Borza- és Mrecshegy köré csoportosulnak, mely utóbbi hegy a kristyori, rudai, sőt a valisonai völgyek csomópontjába helyezkedett. A jelenlegi tárnák mindenike római vájatokra vezet s főleg az Anna bemenetet lépesőzetes lejáróul használják. A bányában több helyen vizemelő készülékeket, ácsolatot találtak. A Mrecshegy lábánál római érmekre is akadnak (Septimius Severusét láttam) s ugyanott az arany elaprózó és kikészítő eszközeit sikerült megtalálnom.²⁾ Az innen Ackner által³⁾ a bécsi emlékek bizottságához bejelentett ércmozarat azonban azon egyszerű okból nem nyilváníthatom rómainak, mert a vasérczöntést a rómaiak nem ismerték s e találmányt az újabb kornak köszöni az emberiség. A rómaiak aranyzúzó eszközei kizárólag kőből készültek. Kőrösbánya egyébként Kisbányával együtt a miciai castrum kerületébe tartozhatott, s a Fehér-Körös völgynyílását is minden hihetőség szerint a cohors II. Flavia commagenorum, ala I. commagenorum, a leg. XIII. g. őrzáratainak kelle beczirkálni, mint a honnan vész idején (a markoman pusztítás alatt) e bányatelep leginkább vala fenyegetve. Épen azért Buttyin, Boros-Sebes, Árkos, majd meg Ternove-Sekula s Biharban Inánd felé vonuló s a Gyorok,

¹⁾ Archaeol. Értesítő 1885. évf. A rómaiak bányászata Boiczán és Rudán.

²⁾ Jakob d. Centralcomission. 1856. 14.

Agya, Miske és más vonalak által támogatott határ limesen kívül a Tisza és Duna barátságos lakói felé más katonai fedezetről nem vala gondoskodva.¹⁾

III. A Fericselei magurai és magyar hegyi bányák.

A Fejér-Kőrös felső völgye észak-déli irányt tartva Kristyorig, a keletre haladó algyógyi völgy forrásaitól csupán az Érc-hegység keskeny gerincze által van elkülönítve. E hegláncz horpadásain ősidők óta közlekedési utakat tartott a hegyi nép s a jelenleg gyalog és lovasok részére fennálló ösvények bizonyára ezredéves multtal dicsekedhetnek. A hegygerincz két tekintélyes csúcsát: u. m. a Vurvu Fericelit (1164 m.) és Magyarhegyet (Dealu ungarilor 1078 m.) választották itt a rómaiak és elődeik az aranybányászat alapjául.

Az említett két hegy a Fehér-Kőrös felől *Stanizsafalutól*, a Gyógyvölgyről pedig Tekerő, illetőleg Nagy-Almásról közelíthető meg legjobban a szerint, a mint Algyógyról vagy Zalatnáról történt kiindulásunk. A távolság ugyan Kőrös-bányára sem sokkal több a zalatnainál; mindazonáltal e meglehetősen magasán fekvő bányászat annyira Zalatna sphaerájába tartozik, hogy napjainkban is részint odaváló, részint abrudbányai tulajdonosok tartanak ide igényt. A Magura hegy Pojana faluról érhető el legkönnyebben.

Mindenik hegy tetején mély bevágások, üregesítések fogadnak. A lejtők felé az érczek iszapolásához megkivántató vizet mesterséges csatornákkal fogták fel. Úgy Tekerő, mint Stanizsa felé messze lefelé követhetjük a külvájakat, s a jelenlegi bányászat a régi tárnákat hasznára fordítja.

E bányákban több ízben akadtak római lámpákra, a nélkül azonban, hogy azokat valaki megmentette volna. Legutóbb Stanizsa felől engem is kecsgettettek római lámpával; de kézhez vennem még nem sikerül, sőt mint hallom, az is kívándorolt.

4. A hegyoldalakon többfelé akadunk szétszórt épületmaradványra. Mindjárt Tekerő felé a *Vurvu Fericeli* töme-

¹⁾ A Maros és Sebes-Kőrös között elvonuló töltések, árkok rendszerét újabban Torma Károly és dr. Márki Sándor urak tüzetesebben tanulmányozván, dr. Márki barátom volt szíves útazásuk adataiból néhányat velem közölni.

denezéje közelében fődécserepeket, téglákat gyűjthetünk. Itt tehát egy őrházfélőnek létezése bizonyos. Túl Stanizsának ereszkedve, a Magyarhegyről is szedtem jellemző római tégladarabokat.

IV. Nagy-almási bányászat.

5. A Magyarhegyről Nagy-Almásra lejtőleg a *Dosunegru* külvájakánál, a Peren Jeruzse oldalán, a nagy-almási patak fölött s a Muria cel vet (Régi Mária) bánya előtt akadtam valódi római téglára és párkányos fődécserepekre. A téglák vastagsága 4—5 cm. s kitünően ki vannak égetve. A fődécserepek párkányzata fölöttébb díszes. E helyen egy kisebb coloniát állapíthatunk meg, mely azonban elhelyezkedésével ismét Zalatnához látszik gravitálni.

Alig van szere-száma a kisebb külvájaknak, s azok pusztá felsorolása megfelelő rajzmelléklet nélkül vajmi keveset ér. Mindazonáltal ide sorolom még a St.-Anna-bányát (Jeruga Sfin-citului Anna) a Su rugye Babi oldalon és a *Coranza* külvájakát.

6. Benn Nagy-Almásan a (Valyea Turnului) Toronypatak mellett a Brázahegy egyik előfoka a *Bozsericza*, őrizte meg híven a régi tüzetetéseket s vésővájakat.

Az itt felsorolt bányacsoport a Vurvu Fericelitől kezdve a Germizaranál Marosunkba szakadó vizek hegykoszorújához tartozik s így őrségét a Germizarában állomásozott Numerus singularis Britannicorum lovasaiból s a XIII. legiónak ugyanott alkalmazott osztályaitól nyerhette. Nagyobb terjedelmű bányacolonია alakítását Zalatna közelsége tette szükségte-lenné, mint a hol a bányahatóság székelt, míg az egyes bányákhoz, mint korunkban is történik, a műszaki vezetők és munkairányító altisztok lehetett kötve. Ezekon kívül a munkásosztályt ideiglenes jellegű kunyhókban, rögtönzött vityillókban helyezhették el.

Az algyógyi völgy Kis-Almás nevű helységétől ugyan nagyobb mennyiségű téglatörmeléklet emlegettek előttem; de erre nézve további felvilágosítást se a helyszínén, se a közigazgatási közegeknél nem találván, fentebb kimondott nézetem megváltoztatására okot e kivételből nem látok. Sőt Kis-Almás helyi fekvése után sokkal könnyebb egy mezei jószágra, majorságfélére, mint bányatelepre következtetni.

V. A Korábia bányászata és római temetője Zalatna felett.

És Zalatna bányakerület nem szorítkozott a gyógyi völgy fejére, hanem az Ompoly forrásvidékét is magához ölelé, sőt ez utóbbinak még természetesebb központjául szolgált. Ott, t. i. hol az Ompoly apró csermelyei véget érnek s az Érczhegység gerinczén Abrudbányára kanyarog útunk: a Dealu mare (Nagy hágó) közelében találjuk fel Zalatna tulajdonképi kincstárát. A Korábia (Hollókő) nevű magános trachytkúp több mérföldnyi körben kimagasodva mutogatja az ősbányászok-vésőjétől eredő mély homlokbarázdáját. Ezen hegykúp alá hatol a Péter Pál nevű gazdag magánbányának tellér hálózata s az északi és déli oldalon számos olyan apró bányatárna, a melyekben a zalatnai s részint a Korábia lábánál éjszakra elterülő Baczum egyszerű bányászai szerencséseket próbálgatják. A merre csak tekintünk, a felszínen régi vájatok, üregesítések tátognak, kézzelfoghatólag illusztrálva az ide fordított munkaerő nagyságát.

7. Az érdekes bányateleptől délre lépcsősen ereszkedő hegynyulvány épen Zalatnánál, illetőleg a rómaiak *Ampelumjánál* végződik s azért ősidők óta alkalmas vala a gyalog és lovas közlekedésre. Ásatásaimmal sikerült azonban oly méretű faragványokat napfényre hoznom, melyeket csakis rendes közlekedés mellett tengelyen szállíthattak fel a távol eső magyarigeni kőbányáktól. E szekérút részletei itt a magasban, a *Sudore* (Izzasztó) nevű koptatótól a *botesi* hegynyeregig észrevehetőek is, hogy az Ompoly mellől a Valye Ruzi nevű völgyön kanyaroghatott fel útjuk a Korábia közelében levő *Sudore* (Izzasztó) nevű előfokra.

A bükkfa régióján kívül eső hegyi bányászat érdekét kiválóképen növeli kettős temetkező helye. Lukács Béla, a közlekedési miniszterium államtitkára, adott 1879-ben ¹⁾ a temetőkről legelőször hírt s Torma Károly ²⁾ az első jelentés után a verespataki viasztáblákon megnevezett, de ismeretlen fekvésű bányahelyekből kettőt sietett ide helyezni. A tanul-

¹⁾ Archaeologiai Értesítő. 1879. évf. 1. sz. 14—19. lap. 7. sz. 350—355. lap.

²⁾ Archaeol. Értesítő. 1880. évf. Adalékok Dácia föld- és helyrajzához, III. fejezet. Római bányász helyek Zalatnánál 114—117. lap.

mányaimra sokat ígérő telepet mindjárt 1881. nyarán fölkerestem; de csak 1885-ben jutottam abba a helyzetbe, hogy ásatásokat foganatosíthassak ott. Ebbeli munkálatom eredményeül a Korábia alatt folytatott bányászat műszaki leírását, a sírok topographiáját és régészeti adalékait terjedelmes monographiává dolgozva fel, 1886. tavaszán a Magyar Tudományos Akadémia állandó archaeologiai bizottságához nyújtottam be. ¹⁾

A sírok két egymástól jókora távolságban fekvő csoportot képeznek a határkeresztről elnevezett *botesi* hegyháton és a Korábia déli *Szlevesoja* nevű lejtőjén. Amott 8, egyenkint 6—12 sírdombot számláló sort különböztethetünk meg s a sorok különbségét a talajban levő kötőrmelék, vagy kiálló sziklafejek okozzák. Ily módon 60—70 sírdomb állhatott e helyen; csak hogy a sírdombokat a marhacsapások és ősvények helyenkint a fölismerhetlenségig ellapították.

A Szlevesoja sírmezeje hegymentére szélesedő sorokat mutat; de itt a sírdombok elhelyezkedését s a sorok terjedelmét sokkal több akadály zavarta, mint a *botesi* hegyháton. Mindkét sírmezőnél szembeötlő a nap járásához való szigorú alkalmazkodás s főleg a felkelő nap sugaraira való tekintet. Mihelyt a hegylejtés a verőfénytől elhajlik: a sírdombok is véget érnek. Épen azért meg vagyok győződve, hogy e kettős temetkezés a bányamunkások elhelyezésére vezethető vissza. A kik a Korábia északi oldalán a mai *Vulkoj* bánya körül nyertek alkalmazást s az oda épített kunyhókban szenvedtek ki: azokat a *botesi* tetőre helyezték örök nyugalomra, hol a feltámadás hitének a napsugaras fekvés teljesen kedvezett. A Korábia déli oldalának munkásai a bányák alatt nyerték meg a hitőknek legjobban megfelelő sírdombokat.

A tulajdonképi sírgödörnek a test nagyságának megfelelő méretekben elkészített ürege alig mélyed a köves talajban fél méterre. A kiszivedett bányászokat itt égették el s az olajjal élesztett tűz ereje még a kemény csontrészeket is elhamvasztá; úgy hogy a fogak és végtagi csontok sem maradhat-

¹⁾ A római bányászat és sírmezők Zalatna mellett. Az Archaeologiai Közlemények számára elfogadott kézirat.

tak fenn, mint például a hallstadti sírmezőn,¹⁾ s laza szivacsos részleteknél egyebet a koponya táján se találhattam. Ez erős tűznek a behelyezett kegyeletes tárgyak túlnyomó része áldozatul esett. Még a fémeket is megviselte az égetés, a vékonyabb bronz sodronyok, lemezek elolvadtak, a megmaradt pénzeket, vasdarabokat erős olvadási crusta vontá be. A Lukács Béla által kiásatott réz- és bronzérmek e miatt olvashatatlanokká váltak. (Salonából C. I. LIII. 3215. n. 6. Kenner Antiken Thonlampe n. 353. Mitrovitzból [Sirmien] Archaeol. epigr. Mittheil. 1880. IV. 119. lap, 9. sz.) Legépebben az olajos korsók, mécesek maradtak fenn; de például a szövethemű, fatárgyak, esontkészítmények mind megsemmisültek. Egész teknőkkel kelle a zsiros tapintatú darabos szemet kiemeltetnem, oly bőven használták a közel fekvő erdők fáját. A befektetés arccal keletnek történt s a korsókat a láb táján, a lámpákat a fej és kezek körül találtam meg. Gyermeksírt egyet sem vettem észre, de nőit igen, sőt e női sírokban ékszerek nyomaira akadtam s e sírok kívülről faragott emlékekkel, feliratokkal is el valának látva. Két mellképet és egy feliratot eredményezett ásatásom több másnak töredékével. Mindezek magyar-igeni nummulith mészből vannak kifaragva.

Elégetés után magas dombot hánytak a sírra. Eombok közepé behorpadással jelzi a hulla fekvését. A sírdombok csekély távolságban sorakoznak s az épebek magassága az 1 métert ma is meghaladja, kerületök átlag 6 méter; de nagyobbakat is találtam. A szegényebb emberek sem kegyeleti emléktárgyat nem helyeztek be, sem kívül emléket nem emeltek, hanem egyszerűen az itt található szikladarabokból rakott körrel igyekeztek szeretteik síri nyughelyét az idő előtti elronválástól megoltalmazni. A vagyonosabbak még koporsófélleket is használtak, mert hatalmas szegeket találunk sírjaikban, könyvtartó üvegeséken, üveggyöngyökön, üveg- és cserép tárgyakon kívül vaspánttal díszített szekrénykéket, a nőknél fibulákat, egyes irástudóknál pedig vasstylusokat helyeztek be. Mint említők, a kulturtörténelmileg legbecsesebb adalékok, így

¹⁾ Das Grabfeld von Hallstadt. Dr. Ed. Freiherr v. Sacken. Wien, 1868. 10—11. lapján.

például az esetleg behelyezett viasztáblák, fényüzési cikkek közül egyetlen Lukács Béla²⁾ birtokába jutott, bár szintén szétrepedt s erős égetési nyomokat viselő bronztükrök kivételével. E bronztükrök fényét arzen bevonat adja meg s kiállítása megfelel a *Brundisiumból* gyárilag szétküldött készítményeknek. A tükrök Lukács Béla szerint 10 láb mélységben egy obolus, egy *FAOR*³⁾ bélyegű lámpa, két vasszeg, egy fibula-töredék és két karika fülbevaló társaságában találtatott. Ásatásaimból egy római jellegű fibulát, három vasstylust és több dobozpántot kell a bélyegekkal kiemelnem. Ugyancsak Lukács Béla gyűjteményében láthatunk egy második lámpabélyeget: *VESTI*. Bélyeges lámpáimon *OPTATI*⁴⁾ két izben, *WAK*⁵⁾ egy izben fordult elő s egy lámpám talpát még ez a karcolat † díszíti, mely jelt a pompeji kőfaragó jelvények közt találtam meg.⁶⁾

A korábbi bányászat a Feruga nevű külvájat által jelzett főtellerre vésővel és tüzetetéssel folyt s a Feruga déli oldalán a Maria Loretto nevű nagy üreg mellett egy vízgyűjtő tómedence körvonalait is felismerhetjük.

A vízválasztó gerinczéből 151 méter magasra emelkedő kúpot délről éjszakra 20 méter széles és mély külvájat szabja végig. Legalább 30,000 köbméterre becsülhetjük az innen kifejtett zöld kőtrachyt mennyiségét. Mily iszonyú erőfeszítésbe, munkába kerülhetett ez óriás vágat, a mikor robbantó eszköz nélkül állott a bányászat, ha meggondoljuk: hogy jól előkészített műhelyen a nagyági bányász egész évi munkaképessége 1871/73-ban 28.6, 1874/76-ban 30, 1877/79-ben 35.2 és 1880/82-ben 39.5 folyó méterre, vagyis átlag 33 méterre terjedt! A mai technika segédeszközei nélkül a jelenlegi munkának $\frac{1}{10}$ -nyi eredményét alig érthette el az ősi bányá-

¹⁾ Archaeol. Értesítő XIII. évf. 1879. 353. lapján.

²⁾ Archaeol. Epigr. Mittheilungen VI. k. 32. sz. 145. lap. C. I. L. III. k. 259. lap. 1634. 7. a. Zalatna in metallis antiquis. U. ott Várhelyről a Váradynál Déván létezett gyűjteményből és d. Tordáról.

³⁾ Torma Károly Vezzelel Archaeol. Epigr. Mittheil. VI. 145. lap.

⁴⁾ C. I. L. III. k. 260. lap. Déváról, illetőleg Vezzelelről. Neigebaur: Dacien. 45. lap. Acker Müller 191. sz. Vezzelelről bírja a hunyadmegyei tört. régészeti társulat is. Torma Archaeol. Epigr. Mittheil. VI. k. 36. sz. 145. lap.

⁵⁾ C. I. L. Volumen IV. 15. sz. quadratariorum notae.

szat, úgy hogy 4—5 folyó méterre becsülhetjük egy régi bányász tárnamunkáját évenként. Szabadban az eredmény is kedvezőbb lehetett s így a Ferugán és környékén több száz munkáskéznek kellett forognia, hogy e nagyszerű eredményt elérhessék.

A telérek lefejtése a napról befelé és alulról fölfelé párhuzamosan haladt, s a szabadban a nagy vízgyűjtőből zsipeken lebocsájtott vízugarak segélyével ismét egy esomó más munkásnak kelle az érczek kimosásával foglalkozni. Télen által a zord időjárás alatt a külmíveletek és kimosás kétségenkívül szüneteltek. A Jerugán kívül a többi telérek is felvalának tárva, úgy hogy a maig szépen jövedelmező bányászat teljesen a régi nyomokat követve fejlődik tovább.

Szilárdabb építkezés itt se lehetett sok. A nagy vízmedence partján látható kőhalmok egyikében régi templomot lát a mindent vallási alapról mérlegelő bányász nép. Tényleg létezhetett is a munkások számára valamely szentély; de rendszeresebb bányaközség e nagy magasságban nem képződött ki sem a rómaiak idejében, sem azután. Úgy látszik, akkor is a mai rendszer volt érvényben, hogy t. i. Zalatnáról vezették a bányát s még az altisztek és munkások is Zalatnát tekinték otthonuknak, hova hetenkint egyszer megpihenés és vallásgyakorlatok céljából leereszkednek. Napjainkban a munkások egy része a Korabiatól éjszakra elterülő bucsuni völgyben tartja lakását. Akkoriban itt a helyszínén állhattak a mostani kaszárnyák, helyi elnevezéssel élve, cramok és párjai. Maga a bányásztelep kétségen kívül valamely elnevezéssel megvala különböztetve s mint Verespatak közel szomszédja, a viasztáblák névsorában hitem szerint ott szerepel. Álló tábor vagy rendszeres bányaközséget azonban e helyen a legszorgosabb nyomozás dacára sem találtam.

A kis-bányai kincshez hasonlók itt se tartoznak a ritkaságok közé. A 70-es évek végén a Korabiatól keletre a Nyergrilasza nevű mésztető repedései egyikében jó csomó ezüst érmet találtak. A lelet szétszóródott s én csak Lukács Béláné szívességéből jegyezhettem fel néhányat,¹⁾ melyek a marko-

¹⁾ 1. Trajan Aug. Ger. Dac. P. P. Tr. P. | Cos. V. P. P. I. Tr. P. . . .

2. Hadrianus Aug. Cos. III. P. P. | Nilus.

manu háborúk egyik menekültjének elrejtett kincséhez tarthattak.

De hogy az idevaló bányászat a Kr. előtti századokba nyúlik vissza s a rómaiakat századokkal megelőzőleg nagy virágzásnak örvendett: arra nézve a Korabia alatt Bucsumnál mutatkozó thasosi tetradrachmákból is következtetést vonhatunk. Erre utal egyébként a külváratok roppant kiterjedése is, mintán a Jerugánál fentebb tett hozzávetőleges számítás is arra vezet, hogy a 100 meg 100 bányamunkás s a hatalmi kényszer legembertelenebb alkalmazása dacára évszázadok kellettek ily óriási művek előállításához.

Az itt alkalmazott munkások nemzetisége felől kevés mondanivalónk lehet. Az egyetlen feliratos emléken előforduló Pyrr(ha) (Eu)phima görögös név. Tudvalevőleg a verespataki viasztáblákon két izben találkozunk rabszolganő-vásárlással. A VI. táblán épen egy Verespatak közelében fekvő bányahelyen *Kartumban Passia* nevű leány vásárlásáról van szó. A XXV. táblán a XIII. legio Kanabéjában vásárolnak meg egy cretai nemzetiségű Theodote nevű nőt. A Korabia hegy alatt eltemetett nő is Görögország felől származott ide s valamelyik tehetősebb bányász nagy kegyelettel helyezte örök nyugalomra, mert bronz fibuláját is mellé helyezték s mellképét m.igeni nummulith mészből kifaragva, díszes mausoleummal állították fel. A síremlék alapzata szintén faragott kőből készült. Minthogy a viasztáblák szerint a vásárlók periusták, ide is periusta bányászokat helyezhetünk.

Minthogy Zalatnán közvetlenül bányászat nem folyt s a bányahelységek társadalmi és vallási életnyilvánulásairól

3. Diva Faustina | Aug. Vis.

4. Diva Faustina | Aeternitas.

5. Faustina Auguste | karpereczbe levén foglalva, revers nem olvasható.

6. Antonius Aug. Pius P. P. Tr. P. XXI | . . .

7. Imp. Antoninus Aug. Tr. P. XXI | Cos. III.

8. Antoninus Aug. P. P. Tr. P. XV. | Revers a foglalástól olvashatatlan.

Lukács Bélánál még egy szép bronzérem Antoninus Aug. Pius P. P. Tr. P. | Tr. Pot. XXI. . . . s III.

amúgy is tartozom egy rövid vázlattal, mindezt külön fejezetbe zárva tekintsünk át a verespataki bányaterülethez.

VI. Verespataki bányászat.

Már említve volt, hogy az 1200 méter magasságu botesi hegyhátra terhes szekerekkel közlekedő út vezetett ki s onnan Verespatakig hasonló útnak kelle haladnia. Ez út a botesi magaslatról Bucsum *Izbita* völgyén ereszkedhetett le legkönnyebben a bucsumi völgybe s azon a karnai víz beszakadásáig haladva, a mai Karnánál érte el Verespatakot. Ezen túl járható útról az Aranyos mentén tett többrendbeli kémleléseim daczára biztos tudomásom nincs s teljesen valószínűnek tartom, hogy Verespataktól le az Aranyosnak lovagló ösvénynél egyebet nem tartottak fenn.

8. A verespataki bányászat kétségenkívül akkor is legjelentékenyebb lehetett. Akár mekkora csodálattal adózzunk is a karácsi Magura (Körösbánya), kisbányái (Boicza Coranza), a Vurvu Fericseli, Magyarhegy, a nagyalmási Bozsericza és a Korábia üregesítéseinek; a verespataki vájatok terjedelme és nagyságarányai ezek mindenikét túlszárnyalják. Egymásután öt üreg sorakozik s azok közül a kis és nagy Vár nevű két legnagyobb, a turista közönségre is akkora vonzerőt gyakorol, hogy a legtöbb verespataki kirándulásnak egyenesen célpontját képezik, s *Cetate* oláh néven szeltiben emlegetik.

Verespatakra hasonnevű (Pereu Rosia) víz forrásai körül képződött medencét tölti ki s házai, zúzművei a pataknak az Abrudvízbe torkollásáig 1 mérföld hosszúságban szétszóródnak. A völgytekő felső részében a kincstári Orla-Szt-Kereszt bányától találni az egykori település nyomait. Leginkább a Lety, Igren, Skamnicza (Orlya), Nagy- és Kis-Cetate (vár), a Kirnik hegyeket bányászták s az Orla-Szt-Kereszt altárna legmélyebb szintjeiben is ráakadnak a régi vájatokra. Egész köteteket tenne ki, ha nyomról nyomra követni akarnók a régi műveleteket s rajzok nélkül azok magyarázatába ereszkedni merő képtelenség.

A települések a bányák szerint voltak megoszolva s a legtöbbet mégis a baloldali oldalakon találjuk. Verespatak jelenlegi házhelyein rég kivájhatták az egykori házomladványokat és feliratos emlékeket s részéről a piacz körüli há-

zakba falazott sculpturák származási helyét is itt keresem. A római cath. temetőben sokszor akadnak urnákra; a helység birája, Ebergényi Soma telkén csontvázat és urnákat vegyesen ástak ki. Legtöbb feliratos emlék mégis az Abrudbányára vezető hegyi úttól jobbra maradó *Czarina* nevű rétről, az u. n. *Gaura* hegy környékéről származott, s a Gritta telkéről a Corpus I. Latin. III. kötetében felsorolt feliratok a múlt században mind itt kerültek napfényre. A Pereu de le Boji nevű mellékpatak mellett az Alsó-Ferdinánd bányához letérve, a fővölgyig egy cserjés magaslat: a Podure Popi (Pap erdeje) emelkedik. Már ezen megtaláljuk a Neugebaurnál is említett római építkezés maradványát. E völgyből balra (éjszak) a Vallye Nanuhujig egy újabb magaslat: a Czarina kaszálo rétein besüppedt házhelyek, síromlékek és szentélyek nyomait láthatjuk. E területről 1888. nyarán tett látogatásom idején 6 új feliratot gyűjtöttem s a megelőző év nyarán még 1-et találtam. Saját gyűjtésem eredményéből 1 síromléknek minősíthető, 6 fogadalmi oltár.

Az építkezések a hegykoszorú követték keletre, megkerülve a völgy fejét. Az éjszaki lejtőkön számuk kevesbedik. Karna felé a *Cetate* és *Kirnik* déli oldalán szintén lehetnek települések; de Bucsum hét községesoportját siker nélkül kerestem fel s az odaváló bányászat mind újabb eredetű.

Az Abrudbányáról forgalomba hozott feliratokat is¹⁾ mind a Gaura környékéről hurezolták be, s bár Auraria maior és Auraria Daciae nevű helységet keresnek a laikusok ott, a rómaiak idejében munkástelepnél egyéb nem lehetett, mert Alburnus maior vala e vidék legnagyobb bányatelepe.

Verespatak nevét tudvalevőleg a viasztáblák tették ismeretessé és emlegetetté a tudományos világban. Ezekben birjuk a római bányászat legértékesebb documentumait. A viasztáblák adatait azonban a feliratokkal együtt a bányászat közviszonyainak áttekintésére halasztva, e rövid helyi tájékozódás után lássuk az Érczhegység legtávolabbi bányatelepeit.

VII. Az offenbányai bányacsoport.

9. Verespatakról az Abrudvíz mellett Topánfalváig kocsizva, onnan az Aranyos mentén érjük az erdélyi Ércz-

¹⁾ C. I. L. III.

hegység legészakibb bányáját: Offenbányát. A Róbert Károly által 1325-ben privilegizált s Zsigmond király által 1437-ben privilegiumaiban megerősített ¹⁾ bányaváros a teljes elhagyatottság szánandó képét nyújtja. Terjedelmes kohói pusztulóban vannak, egykor népes intelligenciájából irmagul alig maradt valaki s a kereset nélkül hagyott nép is jobb hazát keresve, fogy napról napra.

A rómaiak lakházait kimutatnom ugyan nem sikerült, mert a környék bejárása közben jellemző építési anyagukat nem találtam meg. De a helységben azért római érmeket gyakran találunk s a római aranymosásoknak kiécsolt csatornáit minden kútásásnál, pinczerakásnál észrevehetők. Legutóbb a gör. kel. esperes házában s a főtéren akadt csatornákra. A Neigebaur által 1847-ben Trentsanszky bányatisztnél látott mécesek, ékek, foszító- és ütővasak, csákányok, teknők nyomtalanul elenyésztek ²⁾ s a kinstári Emerici és magánosok Miklóbányájából általa följegyzett D betűket (Ackner szerint Damnati) constatálni nem lehet. Én tisztán rómainak minősíthető lámpát sem találtam s a birtokomba jutott tálczaforma nyílt mécesest középkorinak nyilváníthatom. E negatív eredmények dacára meg vagyok győződve, hogy a helységtől keletre a *Feregyo la Cotopitor* evéseim, valamint az Afinis hegy telér kibívásain tátongó s a még fennebb 1012 méter magasságban *Baja Rosian* (Veresbánya) látható mély üregecségek eldőlésében a rómaiak is közreműködtek. E hegyeket azonban Verespatakról a Detonata tőszomszédságában fekvő Zseminyet (Ikrek) érintő s a *Colen Csoranuluj* mészkúpán Offenbányának lejtő hegyi ösvényén hamarabb, 4—5 óra alatt elérhették s összeköttetésüket hajlandóbb vagyok ez irányban föltételezni.

VIII. Az ércpataki bányák.

10. Végre egészen távol az Érczhegység zömétől éjszaka felé, a Jára vízbe szakadó Érczpatak mellett, Torda közelében találjuk meg az utolsó aranybányászat és aranymosás

¹⁾ Fridvalszky Myneralogia m. principatus Transsylvanie 56 lapján. Kurz Antal Magazin für Geschichte, Literatur Siebenbürgens. II. köf. Brassó, 1846. 335. lap.

²⁾ Neigebaur: Dacien. 192. lap.

nyomait. E bányából Herepey Károly, nagy-enyedi tanár, szerezte az első bányász eszközöket s azóta én is több bányavésőhöz jutottam onnan. Aranyzúzó mozsarakat a bánya szintén szolgáltatott, sőt föl kell jegyeznem azt az elbeszélést is, hogy egy odalánczott bányamunkás vázát találták volna itt meg.

Összefoglalva rövid helyrajzi szemlénket, az Érczhegység vonalán délről éjszakra haladólag következő római aranybányákat volt szerencsém bemutatni:

1. Kisbánya (Boicza) és környéke a veczeli castrum átellenében.

2. Körösbánya, illetőleg a karácsi Magura bányászata s a Fehér-Körös mellék aranymosása ugyancsak Micia (Veczel) örkerületében.

3. Rudai aranybányászat a Mzrecs és Barza, valamint a nyugatra fekvő hegyeken, hova ismét Micia katonai őrzőrajtai szolgálhattak.

4. A Vurvu Fericele és Magyarhegy (Deală Ungurilor) s szomszédos hegyek bányászata Tekerő, Pojana, Nagy-Almás-tól éjszakra, Stanizsától vagyis a Fehér-Köröstől délre.

5. Nagy-Almásan a Dosu nyegrítől lefelé több ponton a Valye Turnuluj (Toronypatak) felett a Bosericza hegyen s a Bráza felé folytatott aranybányászat.

6. A Korábia hegy aranybányászata Zalatnától éjszakra, Zalatna, Bucsum illetőleg Verespatak közt.

7. A verespataki bányászat.

8. Offenbánya bányászata és az Érczhegységtől elkülönítve, éjszakra

9. Az Érczpataki bányászat Jára mellett.

A megnevezett bánya csoportok köré sorakozó aranymosás szerfelett hosszúra nyujtaná dolgozatomat s ez okból külön szándékozom majd összefoglalni a bányafejtés, érczszűrés és a kohászat műszaki leírásával együtt. Miután e lajstrommal csupán az önálló elnevezést érdemlő külön complexumokat akarám bemutatni: önkényt érthetőleg több mellékes apróbb bányát kelle mellőznöm. Célom egyelőre a verespataki viasztáblák bányahelynévtárával viszonyba hozható bányatelepek összeválogatása volt s meg vagyok győződve: hogy

hogy Deusara,¹⁾ Immenosum maius²⁾ Kartum,³⁾ Cernenum,⁴⁾ Kavieretium⁵⁾ öt névleg ismert, sőt a tanúk genitivusban írt nevéhez szintén genitivusban fűzött Marciniensi(s) VI. t. Sclaietis VI. v. t. és Tovetis V. v. t. helynevekkel nyolczra egészíthető bányanevek tulajdonosait a felsoroltakban sikerült kinyomoznom. A véletlentől kell remélnünk a további eligazodást, mert ez idő szerint csak gyaníthatjuk, hogy Kartum Kavieretium, Immenosum maius és Deusara képezheték Alburnus maior legközelebbi szomszédságát. Kartumban egy Passia nevű rabszolgaleányt vásárol 139. márcz. 17. Maximus Bato fia, de Dasio Versonis pirusta ex *Kavieretio* VI. v. t. Immenosum maiusban egy bányabérleti szerződés kelt (X) 164. május 20., Deusaraban egy adóslevél 162-ből (III) és egy közkereseti társasszerződés 167-ből (VIII). E három hely azért eshetett legközelebb Verespatakhoz, mert a viasz-táblák elrejtését felidéző veszély idején az okmányok tulajdonosa úgy látszik Alburnus maiorban mint központi népesebb helyen kereste menekülését, a mi csak a legközelebbi környékről történhetett meg. Nyenförmán Offenbánya, Korabia és Nagy-Almás mögött a *Vurvu Fericeli* a Magyarhegyvel tarthatnak igényt szoros szomszédság jussán a három legközelebbi névre; de Kartum se eshetett Nagy-Almás (tán a Bozsericza hegyen) túl.

III. A rómaiak daciai aranybányászatának elhanyaglása.

A daciai aranyhegyek fennebb kifejtett gondos körülzároltatása Trajan után nemsokára megkapja igazolását is. A mekkora féltékenységgel Trajan Verespatak, Zalatna, Kisbánya és Kőrösbánya aranyát birtokába vette: ép akkora, vagy ha lehetséges, még nagyobb boszúérzettel esengtek az elvesztett kincsekért a kiüldözött vagy önmegadásra kényszerített dákok. Az éjszaki és keleti határt ellenséges szarmata

¹⁾ C. I. L. III. köt. III. és XIII. sz. viasz-tábla.

²⁾ C. I. L. III. k. X. sz. viaszos tábla.

³⁾ VI. sz. viaszos tábla.

⁴⁾ VI. sz. viaszos tábla.

⁵⁾ VI. sz. viaszos tábla.

népek, a szabad dákok és roxolánok rajzolták körül, csupán a jelszót várva, hogy készen tartott fegyvereiket a nagy gondal szervezett, de a tulajdonképi dákok földben meggyökerezni, a bensülötteket asszimilálni még se bírós a távol idegenben melegházi növényként dédelgetett rómaiság ellen fordíthatják.

Trajan fényes hadi sikerei, megsemmisítő túlerővel föllépő actiója a határon kívül szorult dákokra ugyan annyira deprimálólag hatott, hogy a határ zavartalanul fejezhető be szervezkedését. A nagy imperator halálával azonban a varázslatnak is vége szakadt, s a rég elfojtott bosszú explosiójától lehetett minden perczen tartani. És a dákok csakhamar tanujelét is adák annak, hogy lemondásuk nem örök időre szól s Daciáról meg lemondani a súlyos veszteségek s hőselkű királyuk Decebal tragicus vége után se tudnak.

Mindjárt Trajan közvetlen utóda Hadrian korában hevesen kitör a visszafojtott bosszú érzete, s a dákok készséges szövetségesei a roxolánok egyenesen Moesiában teremnek, hogy Daciát egy csapással elszakítsák az imperium törzséről.¹⁾ Csak nagynehezen s tetemes pénzáldozatokkal sikerül őket a Sereth és Pruth közti otthonukba visszaterelni, de hogy a veszély mily imminens lehetett: mutatja egyfelől Dacia Pannonia védelmének egyesítése *Marcus Turbo* vezérlete alatt s legfőképpen Hadrian megdöbbenése is, ki egy esüggött pillanatában képes vala Trajan nagyszerű dunai hídját leromboltatni²⁾ s már-már Dacia kiürítésére is kísértetbe jött.

Alig hárult el ez a csapás, Antoninus Pius idejében a dákok ismét megmozdulnak, s bár nincs kitisztázva, vajjon a határszélen megtúrt törzsek, vagy az éjszaki Kárpátok szabad dákjai ostromolták-e Dacia kapuit:³⁾ annyi tény, hogy a tartomány nehezen szabadult meg tőlök, s a védelmi hálózat,

¹⁾ Ael. Spartani Hadrian c. 5. Sarmatae bellum inferabant c. 6. . . audito dein tumultu Sarmatarum et Roxolanorum praemissis exercitibus Moesiam petiit . . . cum rege Roxolanorum, qui de immunitis stipendiis quaerebatur cognito negotio pacem composuit.

²⁾ Roesler: *Romanische Studien*. Leipzig 1871. 47. lapján. Trajan diésőségének itigylésével vádolja Hadriant.

³⁾ Jul. Capitolini. Ant. Pius 5. et Germanos et Dacos et multos gentes atque Judaeos contudit per praesides ac legatos. Bossart Bädinger *Untersuchungen zur römischen Kaisergeschichte* 2. 311.

valamint a városi elem erősítését Antoninus Pius ép úgy, mint utóda Marcus Aurelius hathatósan munkába vették.

Ettől fogva a dákok elmaradhatatlan tényezői a germán törzsek gyakran megújuló támadásainak. E támadások M. Aurelius császársága idejében érik el tetőpontjukat. Nyitányol a jazygok a befagyott Dunán Pannoniába törtek,¹⁾ s ott tüzzel-vassal kezdtek pusztítani. Példájok a Daciától éjszakkeltre megtorlódtott *kistobok* és szabad *dák* törzsekre is átragad s azok bizonyos *Turbus* vezénylete alatt az alig megszilárdult daciai gyarmatokra vetik magokat. M. Aurelius személyes föllépése az első markomann, quad és jazyg koalíciót szerencsésen megtörvén, a Dunán túl hajtja a pusztító hordákat, s egyúttal foglyaiból (kik közt sok dák is vala) számos telepítést eszközöl.²⁾ Ekkor azonban az azdingok Rhaus és Rhaptus vezéreikkel a hármas Kőrös mellékéről³⁾ rohanják meg Daciát, illetőleg annak legföltettebb vidékét, a Bihar gerince mögött kezdődő aranybányákat. Szerencsére Clemens helytartónak sikerült csakhamar odahatni, hogy a *kistobokra* vetették magokat az *azdingok*; csak hogy ott meg a szomszédságukban lakott *lakringok* tartva attól: hogy idővel őket is kizavarhatja a garázda szomszéd: hirtelen rájuk ütöttek és szétszórták.⁴⁾

M. Aurelius a második markomann háború végét nem érthette meg s fiára Commodusra maradt a béke megkötése. Ennek egyik jellemző pontja szerint a hadviselésben részt vett népek esküvel ígérik, hogy I mértföld távolságban maradnak a dák határszéltől.

Az első markomann háború Daciára nézve sokkal rombolóbb vala s Kr. u. 170. M. Claudius Fronto⁵⁾ helytartónak, ki Moesiából a legio IIII Flavia felix és legio VII Cladia

¹⁾ Dio Cassius 71., 7.

²⁾ Dio Cassius 71., 11., 4.

³⁾ Jornandes De Getarum origine 22., in eo loco ubi nunc Gidac sedent, iuxta flumina Marisia (Maros), Miliare (Fejér-Kőrös?), et Gilpiti (Fekete-Kőrös) et Grisia (Sebes-Kőrös) qui omnes supradictos excipit.

⁴⁾ Dio Cassius 7., 11.

⁵⁾ C. I. L. III. 1457. Várhelyi felirat 170-ből. A jeles évről 171-ben a jazygok és germánok ellen viselt háborúknak esett el s e számhoz tartozó jegyzetben közli Mommsen Henzen 5478. sz. után sírfiratát is.

őlen sietett a XIII legió segélyére, a tartomány fővárosa, Sarmizegetusa is hálálkodik. A bányavidék mindjárt az első betörésnek áldozatául eshetett, s a Kőrösök mellékéről fölkerelkedett azdingok a Bihar hegység szegélyén emelt límes gyenge vonalát átlépve az Aranyos forrásainál: a Bihar, Cucurbetán s onnan a Kis-Aranyos (Vidra) és skercesorai Girda mellett 1 nap alatt leszállva, Verespatakot (Alburnus maior) a marosvölgyi haderők odaérkezése előtt felprédálhatták. A legifjabb keletű viaszos tábla 167. márczius 28-ról (I. tábla de tollando collegii funeratici) származik s a betörés a rákövetkező nyár folyamára helyezhető. Minthogy pedig Alburnus maiorban a vagyonosabb bányászok, üzletemberek, mint többi közt a kölesönüzzettel foglalkozó Julius Alexander még arra is időt nyertek: hogy feltettebb okmányaikat, sőt háztartási készletüket is mély bányáiüregekbe rejtették: e körülményből is kiderül, hogy a keleti vagy éjszaki hadállások valamelyikéhez igyekeztek menekülni s a támadást nyugatról jelzők előttök. Azonban még ha sikerült is életben elhagyniok Alburnus maiort, a Maros teréig következő hosszú vonal erdő-ségeiből a támadóknak mindig kezére járó erdei munkások, pásztorkodó dákok gyilká elől — úgy látszik — nem szabadulhattak, s ők és hozzátartozóik úgy elvesztek: hogy az elrejtett holmiknak tudója nem akadt. A sors csupán annyival kedvezett: hogy feltett viaszos tábláikat a kapzsi barbarok kezére se játszá s a tudomány megbecsülhetetlen kincseiként a késő utókornak szolgáltatatta át.

És az akkor lefolyt véres jelenetek hányszor ismétlődtek azóta az Érczhegység vadonjaiban a nélkül, hogy a kiirtottak gyászos esete az új telepedéseknek akadályául szolgál vala. Avagy 1784. s még inkább 1848/49. nem utolsó lábíg elpusztíták-e az aranyvidék intelligentiáját? s ennek daczára ismét egy életerős társadalommal találkozunk ma ott. Így volt ez kétségen kívül a Kr. u. 167-beli vérfürdő után is. Az első telepések véres árnyai alig ijesztették onnan el azokat, kiket felsőbb parancsszó vagy a megélhetés kényszere a bányászathoz kötött. Épen azért Mommsen¹⁾ és különösen Hirschfeld²⁾

¹⁾ Mommsen C. I. L. III. k. Alburnus maiorhoz írt praefatiójában.

²⁾ Hirschfeld: Untersuchungen zur römischen Verwaltungsgeschichte.

abbeli okoskodásait, mint ha a római bányászatnak a markomann háborúkkal vége szakadt volna, a tényleges valóság sehogy se támogatja. De még kevésbbé állhat meg az a tétel Dacia nemzetgazdasági jelentőségének szempontjából.

Avagy elképzelhető-e Dacia fenmaradása még kerek 90 évig az aranybányászat, sófejtés jövedelmei nélkül? s a birodalom biztonságának mi előnyére szolgált volna pusztán magáért ez elébb egy, utóbb két legió erejét lekötve tartó provincia, mikor e haderővel az imperium természetes határvonalát, az Al-Duna mentét, sokkal biztosabban el lehetett volna zárni? Hisz Dacia örökös védelmi harcrai oly pénz- és véráldozatba kerültek, minőkre Róma csupán a Balkán provinciában nélkülözött só s a pénzverdék által igényelt arany, ezüst jövedelmes bányászata fejében szánhatta el magát.

Tisztán nemzetgazdasági és financiai szempontból erőszakolá tehát Róma a végletekig Dacia birtokát s a markomann háborúk tanulságai inkább előidézői valának annak az éber gondosságnak, melynek úgy az őrvonal megerősítésében, mint a bányatelepek felvirágoztatása körül fényes tanújeleivel találkozunk. Ime, hogy egy pár adatot a fenn elősoroltakból ismételjünk: Apulumot még M. Aurelius emeli municipiummá s Septimius Severus később a IIII-viri évenkénti választásával¹⁾ bővíti a privilegiumokat. Gondosságának jeleivel találkozunk Miciában,²⁾ neki hálálkodik Germizara³⁾ s 200-ban az *Ordo Ampelensium*, tehát a bányászat feje Zalatna.⁴⁾ S mint a *lex vipascensis*-ből,⁵⁾ Portugalia e megbecsülhetetlen értékű bányaszabályzatából látjuk, egyebütt is a kisebb municipiumok sorában állottak a fontosabb bányahelyek: úgy hogy Mommsen kétkedése daczára semmi okunk Zalatna mu-

schichte. Berlin, 1877. és Epigraphische Nachlese zur Corp. Inscript. Latin. vol. III. Sitzungsberichte der wissenschaftl. Akademie. Wien, 1874.

¹⁾ C. I. L. III. 1132. I. Flavius Italicus primus quattuor vir municipii Aureli Apuli.

²⁾ C. I. L. III. 1374. balneas vetustate delapsas restituit (t. i. Pertinax consul).

³⁾ C. I. L. III. 1393.

⁴⁾ C. I. L. III. 1308.

⁵⁾ Ephem. epigraphica, volum. III. 1877. 165—169. Hübner: Deutsche Rundschau III. 1878. III. 11. Heft.

nicipalis szervezetét tagadásba venni. És e kiváltságot is nagy hihetőséggel Septimius Severusnak köszönheti a bányászat. Hisz Torma Károly¹⁾ az alsó illosvai állótábor építőjeül szintén Septimius Severust nevezi meg s e táborhely is bányászat, bárha csak sóbányászat, szolgálatára vala szerinte is rendelve.

És Septimius Severus feltékeny gondossága odáig terjedt, hogy a béke éveiben, midőn a népvándorlás fenyegető vihara határainktól távol alig hogy morajlani kezdett, az V. legiót Moesia inferiorból a bányászat háttvédeül állítja fel s annak praefecturájával Potaissánál közvetlenül elzárátja az Érzhegység éjszakkéleti völgynyílását.

Csak hogy mire a provincia megszállása úgyszólván teljessé vált s a birodalom magát abban biztosítottak kezdő tekinteni; a háborúk furiái félszázadnyi szendergésökből egyszerre ismét fölélednek s a mi a szarmat-dák őstromnak annyi időn keresztül nem sikerül: Dacia elbukása a római gyarmatok megsemmisülése most rövid két évtized alatt végbemegy. A pusztulás szomerű dicsősége a góthok nevéhez fűződik.

I. Maximinus uralkodása kezdő évében, 235. végén vagy 236. tavaszán, a góthok feltartóztatlan áradata a Duna torkolatáig hömpölyög s az ott lakók egyensúlyát megzavarva, azokat részint Dacia határaitra szorítja, részint más népekre tolja. Maximinus dák harczeit Dacicus maximus titulusa jelzi (C. I. L. III. 3708., 3722., 3725., 3730., 3732., 3776., 3790., 4630.). Az addig tárhető szomszédsági viszonyoknak is vége szakad s a szarmata népek s különösen a roxolanok helyébe a Sereth, Pruth között 236-tól a harcziás szellemű karpok foglalják el s a Duna torkolatánál a gothok foglalnak állást.²⁾ Nyomukban vér és pusztulás fakad mindenfelé s mindjárt 238-ban sietnek felperzselni Tyra, Olbia görög gyarmatokat és Moesiából Istrost, úgy hogy *Gordianus* kénytelen a határ-

¹⁾ Az alsó-illosvai római állótábor és műemlékei. Erdélyi Múzeum-egyület Évkönyvei III. köt. I. füz. 1864. 66. lap s a sóbányászatról 61. lap 146. jegyzetében. A Sept. Severusra vonatkozó feliratok u. o. és C. I. L. III. 797. és 798.

²⁾ Mommsen: Römische Geschichte V. Bd. 217—220. lapig.

szélek nyugalmát megvásárolni. Ezért, úgy látszik, Daciának volt legtöbb oka hálálkodni, mert 239-ben a metropolis oltárt emel tiszteletére.¹⁾

Mintegy azonban utóbb a szintén váltságdíjat követelő karpokat elutasítá: ezek 245-ben Dacia felprédálásával kárpótolják magokat. Az időközben császárrá kiáltott Philippus Arabs segélye későre érkezhett, mert még Apulum, tehát Dacia elsőrangú erőssége se kerüli ki a felprédáltatást s oly nagy szerencse vala a megmenekülés, hogy egyik apulumi polgár a *Carpis liberatusként* hálálkodik Jupiternek.²⁾ Még siralmasabb sorsa lehetett az Apulum eleste után védtelenül maradt Ömpoly völgynek Ampelummal s azon túl Alburnus maiorral, melyek a prédavágyó vad karpoknak kitünő zsákmánylási terrenumúl kínálkoztak. Mire Philippus Arabs egyesült hadai megtisztíthaták az ellenségtől Dacia völgyeit, akkorra virágzó bányagyarmataink már áldozataiúl estek bizonyára a karpok prédavágyának.

Hisz Apulumot is alapjából újra kell építeni, úgy hogy 250-ben colonia nova apulensisként áldoz *Traianus Decius* császár tiszteletére. Mit mondjunk akkor a falakkal, bástyákkal nem oltalmazott, csupán külső őrvonalúra támaszkodó s aranykincseivel a kapzsi ellenséget különösebben is kecsgetető bányaságról.

Hasztalan igyekezett Philippus császár Apulumot az által is emelni és kárpótolni, hogy 247-ben provincialis pénzverő hivatallal ajándékozza meg, hogy az által is biztosítva legyen a provincia fémhányászata.³⁾

A következő néhány év sokkal mozgalmasabb, az egymással harcra kelt változó trónjelöltek mulasztásai sokkal mélyrehatóbbak valának, semhogy Dacia s épen az aranybányászat, régi jóllétét, virágzó polgári életét visszanyerhetette volna. A catastropha kikerülhetetlen vala, s bár 253-ban a legio V. Mac. pia praefectura Potiaissaban még középületeket

¹⁾ C. I. L. III. 1175.

²⁾ C. I. L. III. 1954. I(ovi) o(ptimo) m(aximo) Caius Valerius Sarpio a Carpis liberatus pro salute sua et suorum votum libens posuit.

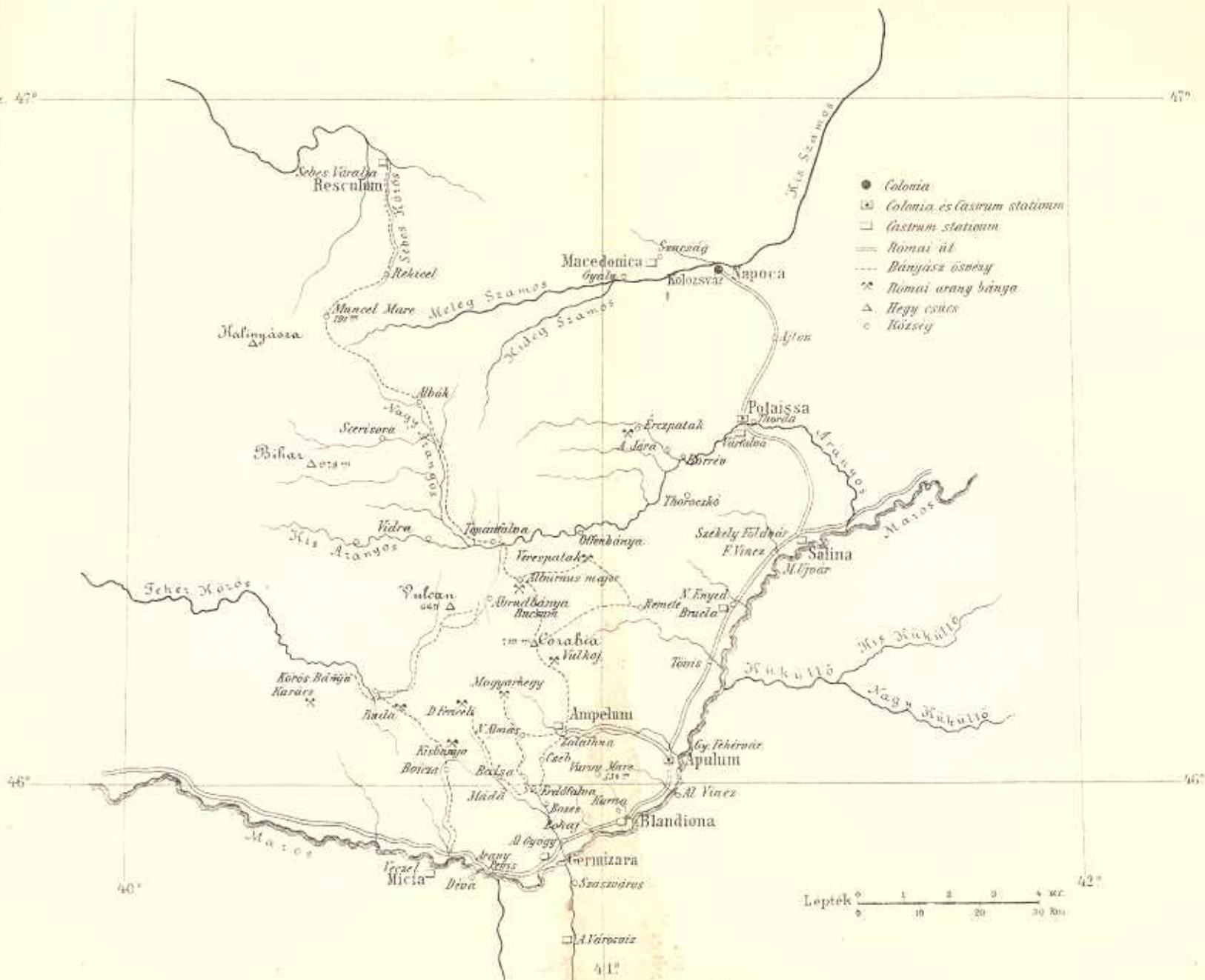
³⁾ Carl Gooss: Die r. Lagerstadt Apulum 56. lap.

emel⁴⁾ s 251—253. közt a miciai helyőrség az Apulumtól odáig terjedő XLV. m. passum distantiat⁵⁾ megújított mértföldmutatójára a tartós szolgálat reményével vési fel, 255. körül a tekintélyében porig alázott birodalom annyi pénz- és véráldozattal létesített alkotásait végleg elveszíti s Daciát a Thessalonikáig mindent vérbe fullasztó gothok vad hordái özönlik el.

Ama bomlasztó belviszályok alatt azonban, melyeknek 245-től az Al-Duna környéke gyászos színteréül szolgált, s melynek borzalmai az egymás véres hulláján át a trónért versengő császárljelöltek gyorsan váltakozó sorában fel-felmerült államalkotó eszméket csirájokban megsemmisítették: aranybányászatunk elhanyaglását mégis a karpok betörésétől számíthatjuk, miután a feldúlt bányák reorganisatióját az örökös háborúk rémületes időszakában alig képzelhetjük el. A gothok vandalismusának vajmi kevés szerepköre maradhatott a karpok után s szinte csodálnunk kell, hogy e kettős pusztulásból, melyhez a közép- és újabb kor annyi más rombolása esatlakozik, valamit egyáltalán a rómaiak itt folytatott munkásságának bizonyítékául még felmutathatunk! De, hála a Gondviselés kedvezésének, ez a kevés archaeologiai reliquia meglehetősen bevilágít ama messzi idők társadalmi és állami szervezetébe s a bányavállalatok technical kiviteléről a valóságot sokban megközelítő képet nyújt. Mindez azonban túlterjedne e rövid tanulmány megszabott keretén s azért egy más alkalommal leszek bátor a daciai bányászat pénzügyi szerepét, administrationalis beosztását s nagyobb bányahelységeink fejlődését és közéleti tevékenységét előterjeszteni.

⁴⁾ C. I. L. 3. 875. Deo Avizo bono puero conservatori.

⁵⁾ E mértföldmutató sokáig Déván hevert a főteza egyik polgárának udvarán. Innen Torma Károly és Fialy Henrik 1863. tavaszán szállították a kolozsvári múzeumba.

A RÓMAIAK DACIAI ARANYBÁNYÁSZATÁNAK HELYRAJZA
 a Maros völgyből a kis Szamos, Sebes Körös és Almás völgyig
 haladó katonai örvonallal.